

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

[૨૦૧૦] ૧૪ (એડીડીએલ.) એસ.સી.આર. ૫૯૧

ઈરિડિયમ ઇન્ડિયા ટેલિકોમ લિ.

વિ.

મોટોરોલા ઇન્કોર્પોરેટેડ અને અન્ય

(ફોજદારી અપીલ ક્રમાંક ૬૮૮/૨૦૦૫)

ઓક્ટોબર ૨૦, ૨૦૧૦

[બી. સુદર્શન રેડ્ડી અને સુરીંદર સિંહ નિશ્ચર, ન્યાયાધીશો]

ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ – કલમ ૪૮૨ – ફોજદારી ગુનાઓ માટે નિગમિત જવાબદારી – છેતરપિંડીનો ગુનો આક્ષેપ કરતી કંપની વિરુદ્ધ ફોજદારી ફરિયાદ – મેજિસ્ટ્રેટે પ્રક્રિયા જારી કરી – સંવિધાનની કલમ ૨૨૭ સાથે વાંચવાની ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અરજી વડી

અદાલતે મંજૂર કરી - તેની યોગ્યતા - ઠરાવ્યું: યોગ્ય નથી - કોઈ કંપની/નિગમ ફક્ત એટલા માટે કે નિર્ધારિત સજા કારાવાસ અને દંડની છે, તે ફોજદારી ગુનાની જવાબદારીમાંથી બચી શકતી નથી - પ્રતિવાદી નં. ૧-કંપની પાસે આવશ્યક દોષભાવના હોઈ શકતી નહોતી એવો વડી અદાલતનો નિષ્કર્ષ સ્પષ્ટપણે ભૂલભર્યો છે - ફરિયાદીઓને ફરિયાદમાં કરાવેલા કથનો સાબિત કરવાની તક મેળવવાનો અધિકાર હતો - જે તબક્કે મેજિસ્ટ્રેટે માત્ર પ્રતિવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરી હતી, તે તબક્કે કાર્યવાહી રદ કરવા માટે વડી અદાલતે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ પોતાની અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય નહોતો - અત્યંત જટિલ વ્યાપારી દસ્તાવેજોનું વિગતવાર મૂલવણી કરીને કોઈ નિશ્ચિત નિષ્કર્ષે પહોંચવામાં વડી અદાલતે સંયમ રાખવો જોઈએ હતો - કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરીને વડી અદાલતે સ્પષ્ટપણે પોતાની અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદા વટાવી દીધી હતી - ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ - કલમો ૪૧૫, ૪૨૦ સાથે વાંચવાની ૧૨૦બી - ભારતનું સંવિધાન, ૧૯૫૦ - કલમ ૨૨૭.

ફોજદારી કાયદો - દોષભાવના - નિગમો સામે ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી - નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું: નિગમ ઇરાદાપૂર્વકના ગુનાઓ માટે જવાબદાર રહેશે.

દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ – કલમ ૪૧૫, સ્પષ્ટીકરણ – છેતરપિંડીના ઘટકો
– ઠરાવાયું: કોઈ વ્યક્તિને જાણબૂઝીને કંઈક કરાવવા અથવા કંઈક ન કરાવવા
માટે જીવનાવશ્યક તથ્યો છુપાવીને કરવામાં આવેલા ભ્રામક નિવેદનો છેતરપિંડી
સમાન ઠરે છે – જે સ્થિતિમાં આવા ભ્રામક નિવેદનથી છેતરાયેલી વ્યક્તિને
ગેરરીતે નુકસાન થાય, તે છેતરપિંડી ગણાશે.

પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ નીચલી કક્ષાની કક્ષામાં પરિભ્રમણ કરતા
ઉપગ્રહોના સમૂહ દ્વારા વૈશ્વિક સ્તરે મોબાઇલ ફોન અને અન્ય ગ્રાહક ઉપકરણોને
ડિજિટલ સેવા પૂરી પાડવા માટે એક તારરહિત સંચાર પ્રણાલીની કલ્પના કરી
હતી. ૧૯૯૨માં યોજનાને નાણાંકીય સહાય/રોકાણ પ્રાપ્ત કરવા માટે યોજનાના
નાણાંપૂર્તિ હેતુથી ખાનગી સ્થાનનિર્ધારણ સ્મરણપત્ર (પીપીએમ) બહાર
પાડવામાં આવ્યું હતું.

પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો પર આધાર રાખીને,
અપીલકર્તા તેમજ બેંકો અને સંસ્થાઓએ એકત્રિત રીતે ઉક્ત પ્રોજેક્ટમાં ઇકિવટી
હિસ્સાઓ ખરીદવા અને ગેટવે સ્થાપિત કરવા માટે વિશાળ રકમનું રોકાણ કર્યું
હતું. પ્રોજેક્ટ વ્યાપારિક રીતે અકાર્યક્ષમ સાબિત થયો, જેના પરિણામે
રોકાણકારોને નોંધપાત્ર નુકસાન થયું.

અસંતોષ પામી, અપીલકર્તાએ પ્રતિવાદી નં. ૧ વિરુદ્ધ, અન્ય બાબતો સાથે છેતરપિંડીના આક્ષેપોના આધારે, ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ, પ્રથમ વર્ગ સમક્ષ ફરિયાદ દાખલ કરી. મેજિસ્ટ્રેટે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૦ સાથે કલમ ૧૨૦બી વાંચી પ્રતિવાદી નં. ૧ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરી. પ્રતિવાદી નં. ૧ એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ તથા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અરજી દ્વારા તે જ બાબતને વડી અદાલત સમક્ષ પડકાર્યો. વડી અદાલતે અરજી મંજૂર કરી અને ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા જારી કરાયેલ પ્રક્રિયાનો આદેશ આ આધાર પર રદ કર્યો કે કંપની અથવા નિગમ પાસે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૧૫ હેઠળ છેતરપિંડીનો ગુનો કરવા માટે આવશ્યક દોષભાવના હોતી નથી.

અપીલ મંજૂર કરતાં, અદાલતે

ઠરાવ્યું: ૧.૧. કાનૂનના શાસનથી સંચાલિત વિશ્વભરના લગભગ તમામ અધિકારક્ષેત્રોમાં, કંપનીઓ અને કોર્પોરેટ ગૃહો હવે આ આધાર પર ફોજદારી કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિનો દાવો કરી શકતા નથી કે તેઓ ફોજદારી ગુનાઓના આચરણ માટે આવશ્યક દોષભાવના ધરાવવાની ક્ષમતા રાખતા નથી, એવી રજૂઆતમાં નોંધપાત્ર તત્વ છે. ઇંગ્લેન્ડ અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં કાનૂની સ્થિતિ હવે એવી રીતે સુસ્થિર થઈ ગઈ છે કે કોઈપણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન રહેતું નથી

કે નિગમ ઇરાદાપૂર્વકના ગુનાઓ માટે જવાબદાર ગણાશે. [પરિચ્છેદ ૩૫]
[૬૨૮-સી-ડી]

૧.૨. કોઈ નિગમ વાસ્તવમાં કોઈપણ વ્યક્તિગત વ્યક્તિ સમાન જ સ્થિતિમાં હોય છે અને તેને સામાન્ય કાયદા હેઠળ તેમજ ધારાકીય ગુનાઓ માટે, જેમાં દોષભાવના આવશ્યક હોય એવા ગુનાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, દોષિત ઠેરવી શકાય છે. નિગમની ફોજદારી જવાબદારી ત્યારે ઊભી થાય છે જ્યારે નિગમના કારોબાર સંબંધિત કોઈ ગુનો તેના કાર્યો પર નિયંત્રણ ધરાવતા કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહ દ્વારા કરવામાં આવે. એવી પરિસ્થિતિમાં, તે નિર્ધારિત કરવું આવશ્યક બને છે કે તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહનું સ્થાન અને નિયંત્રણ એટલું ગાઢ હોય કે એવું કહી શકાય કે નિગમ તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહ મારફતે વિચારે છે અને કાર્ય કરે છે. કેનેડામાં આ મુદ્દા અંગેની કાનૂની સ્થિતિ લગભગ સમાન જ છે. કંપનીના 'અલ્ટર ઇગો' ના સિદ્ધાંતના આધારે દોષભાવના નિગમોને આક્ષેપિત કરવામાં આવે છે. [પરા ૩૮] [૬૩૩-એ-સી]

૧.૩. કોઈ કંપની / નિગમ માત્ર એટલા કારણો કે નિર્ધારિત દંડસજા કેદ અને દંડની છે, તેથી ફોજદારી ગુના માટેની જવાબદારીમાંથી બચી શકતું નથી. પ્રતિવાદી પાસે આવશ્યક દોષિત માનસિકતા હોઈ શકતી ન હતી એવો વડી

અદાલતે પહોંચેલો નિષ્કર્ષ સ્પષ્ટપણે ભૂલભર્યો છે. [પરા ૪૦] [૬૩૫-એચ; ૬૩૬-એ]

૧.૪. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૧૫નું સાદું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે તેને સરળતાથી બે ભાગોમાં વહેંચી શકાય છે. પ્રથમ ભાગ મુજબ, છેતરાયેલા વ્યક્તિ સાથે આરોપી દ્વારા કરવામાં આવેલ છેતરપિંડીયુક્ત વર્તન કપટપૂર્ણ અથવા અપ્રમાણિક હોવું આવશ્યક છે. આવી છેતરપિંડીથી છેતરાયેલ વ્યક્તિને પ્રેરિત થવું જોઈએ કે: અથવા તો (એ) કોઈપણ વ્યક્તિને મિલકત સોંપે; અથવા (બી) કોઈપણ વ્યક્તિને કોઈ મિલકત પોતાની પાસે રાખવા માટે સંમતિ આપે. બીજા ભાગમાં પણ આવશ્યક છે કે આરોપી છેતરપિંડી દ્વારા છેતરાયેલ વ્યક્તિને જાણપૂર્વક એવી કોઈ ક્રિયા કરવા અથવા ન કરવા માટે પ્રેરિત કરે, જે તે એવો છેતરાયો ન હોત તો ન કરત અથવા ન કરત. વધુમાં, આવી ક્રિયા અથવા ચૂકથી તે વ્યક્તિને શરીર, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા મિલકત બાબતે નુકસાન અથવા હાનિ થવી જોઈએ અથવા થવાની સંભાવના હોવી જોઈએ. તેથી, સ્પષ્ટ છે કે આ કલમના બંને ભાગો હેઠળની છેતરપિંડીની ગુનાખોરી માટે છેતરપિંડી આવશ્યક ઘટક છે. તેથી, ફરિયાદીને આવશ્યક રીતે સાબિત કરવું પડે કે પ્રેરણા આરોપી દ્વારા કરવામાં આવેલી છેતરપિંડીથી જ ઉત્પન્ન થઈ હતી. આવી છેતરપિંડીથી જ મિલકતથી અલગ પડવાની અથવા મિલકત સોંપવાની પ્રેરણા ઉત્પન્ન થવી આવશ્યક છે, જે ફરિયાદી છેતરપિંડીજન્ય પ્રેરણા સિવાય અલગ ન પાડત અથવા સોંપત નહીં. આ કલમની સ્પષ્ટીકરણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તથ્યોનું

કોઈ અપ્રમાણિક ગુમીકરણ હોવું જોઈએ નહીં. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, સંબંધિત માહિતી જાહેર ન કરવી તે પણ તથ્યોની ભ્રામક રજૂઆત ગણાશે, જે છેતરપિંડી તરફ દોરી જાય છે. [પરિચ્છેદ ૪૨] [૬૩૬-એફ-એચ; ૬૩૭-એ-બી]

૧.૫. વડી અદાલત માટે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૧૫ના સંદર્ભમાં ફરિયાદમાં કરાયેલા કથનોનું પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક હતું. વડી અદાલતે ૧૯૯૨ના પી.પી.એમ., સ્ટોક ખરીદી કરારો અને ૧૯૯૫ના પી.પી.એમ.નું વિગતવાર પરીક્ષણ કરીને એવું નિષ્કર્ષ આપ્યું કે ફરિયાદમાં કરાયેલા કથનોને તેમનાં મુખમૂલ્યે સ્વીકારવામાં આવે તો પણ તે માત્ર પક્ષકારો વચ્ચેનો નાગરિક વિવાદ જ દર્શાવે છે. વડી અદાલતના મત મુજબ, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧એ રોકાણકારોને ઇરિડિયમ સિસ્ટમ અંગે અજ્ઞાનમાં રાખ્યા નહોતા અને તેમને સિસ્ટમના વિવિધ પાસાઓ સંબંધે જરૂરી તમામ માહિતી આપી હતી. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષે પહોંચતાં વડી અદાલતે નોંધ્યું હતું કે "ફરિયાદનું સાદું અવલોકન દર્શાવે છે કે તેમાં ૧૯૯૩ અને ૧૯૯૪ના સ્ટોક ખરીદી કરારોનો કોઈ ઉલ્લેખ નથી. હકીકતમાં, આ બે મહત્વપૂર્ણ દસ્તાવેજોમાં રોકાણકારોએ શેરોની ખરીદીના ગુણદોષ અને જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવાની પોતાની ક્ષમતા તથા પોતાના સલાહકારો પર આધાર રાખ્યાના સ્વીકારો સામેલ છે." તેથી, વડી અદાલતે આ રજૂઆત નકારી કાઢી હતી કે સમગ્ર મહત્વપૂર્ણ સામગ્રીનું સંપૂર્ણ અને નિખાલસ પ્રકટન કરવામાં આવ્યું નહોતું, જેના પરિણામે અપીલકર્તાને ઇરિડિયમમાં

વિશાળ રોકાણ કરવા માટે કપટપૂર્વક પ્રેરણા / લાલચ આપવામાં આવી હતી. વડી અદાલતે કરેલો આ નિષ્કર્ષ કલમ ૪૧૫ સાથેની સ્પષ્ટીકરણ તરફ ધ્યાન આપતો નથી, જે વિવિધ ન્યાયિક ઉચ્ચારણો દ્વારા સ્થાપિત કાનૂની સિદ્ધાંતોને ધારાસભ્ય માન્યતા આપે છે કે જીવંત મહત્વનાં તથ્યો ગોપન રાખી જાણપૂર્વક કોઈ વ્યક્તિને કંઈક કરવા અથવા કંઈક ન કરવા પ્રેરવા માટે કરવામાં આવેલા ભ્રામક નિવેદનો છેતરપિંડી સમાન ગણાશે. વધુમાં, જો એવું જણાય કે આવા ભ્રામક નિવેદનથી છેતરાયેલી વ્યક્તિને ગેરકાયદેસર રીતે નુકસાન થયું છે, તો તે કપટ ગણાશે. [પરા ૪૨, ૪૪] [૬૩૭-સી-ડી; ૬૩૮-ઈ-એચ; ૬૩૯-એ-બી]

૧.૬. અપીલકર્તાઓને ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા કથનો સાબિત કરવાની તક મેળવવાનો હક હતો. તેમને એ સ્થાપિત કરવાનો હક હતો કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ અને તેના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતોના આધારે તેમને જાણપૂર્વક પ્રેરિત કરીને વિશાળ મૂડીરોકાણ કરાવવામાં આવ્યા હતા, અને ત્યારબાદ આ રજૂઆતો સંપૂર્ણપણે ખોટી અને કપટપૂર્ણ નીવડી હતી. અપીલકર્તાઓને એ સ્થાપિત કરવાની તક મેળવવાનો હક હતો કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ અને તેના પ્રતિનિધિઓને જ્યારે આ રજૂઆતો કરવામાં આવી ત્યારે જ તેની અસત્યતા વિશે જાણ હતી. અપીલકર્તાઓએ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ દ્વારા કરવામાં આવેલા એવા સકારાત્મક દાવાઓની વિસ્તૃત વિગતો આપી છે, જે તેમના જાણમાં હોવા છતાં કથિત રીતે ખોટા હતા. અપીલકર્તાઓએ એવો દાવો

પણ કયો છે કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ અને તેના પ્રતિનિધિઓએ એવા તથ્યો ઈચ્છાપૂર્વક ગુપ્ત રાખ્યા, જે મહત્વપૂર્ણ હતા અને જાહેર કરવાના હતા, પરંતુ અપીલકર્તાને રૂપિયા ૫૦૦ કરોડની રકમ આગળ ધપાવવા અને ખર્ચ કરવા છેતરવા માટે જાણબૂઝીને અટકાવવામાં આવ્યા હતા. અપીલકર્તાઓ તથા પ્રતિવાદીઓ બન્ને પાસે તેમના-તેમના દષ્ટિકોણના સમર્થનમાં ઘણું કહેવાનું છે. કયો દષ્ટિકોણ અંતે સ્વીકારવો તે તો ત્યારે જ નક્કી થઈ શકે જ્યારે પક્ષકારોને સમગ્ર સામગ્રી અદાલત સમક્ષ મૂકવાની તક મળી હોય. પ્રારંભિક તબક્કે કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ અલ્પ પ્રમાણમાં, સાવચેતીપૂર્વક અને અતિ દુર્લભ કેસોમાં જ કરવો જોઈએ. આ સત્તાનો ઉપયોગ ન્યાયના ઋણરૂપે કરવો હોય છે. આવી સત્તાનો ઉપયોગ ત્યારે કરી શકાય જ્યારે ફોજદારી કાર્યવાહી સ્પષ્ટપણે દુરાશયથી પ્રેરિત હોય અને ગૂઢ હેતુસર દુર્ભાવનાપૂર્વક સ્થાપિત કરવામાં આવી હોય. આ સ્વભાવસિદ્ધ સત્તાનો ઉપયોગ યોગ્ય ફરિયાદ પક્ષને અવરોધવા માટે કરવો યોગ્ય નથી. [પરિછેદ ૪૪] [૬૪૦-એચ; ૬૪૧-એ-ઈ]

૧.૭. વર્તમાન કેસની પરિસ્થિતિઓમાં, વડી અદાલતે અત્યંત જટિલ વ્યાવસાયિક દસ્તાવેજોના વિગતવાર વિશ્લેષણમાં પ્રવેશ કરવાથી અને કોઈ નિશ્ચિત તારણ પર પહોંચવાથી નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ હતું. કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરીને વડી અદાલતે સ્પષ્ટપણે પોતાની અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદા વટાવી દીધી હતી. વડી અદાલતે નોંધ્યું હતું કે

ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે "ફરિયાદનું તેમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપોના આધારે પૂર્ણરૂપે પરીક્ષણ કરવું પડશે. પરંતુ વડી અદાલતને મુદ્દાની અંદર જઈ તેની સાચાશની તપાસ કરવાનો કોઈ અધિકાર કે અધિકારક્ષેત્ર નથી. ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપોને તેમની દેખીતી સ્થિતિએ સ્વીકારવા પડશે અને આ તબક્કે તેમના સત્ય અથવા અસત્યમાં અદાલત પ્રવેશી શકતી નથી." આમ કહીને પણ, વડી અદાલતે એના એકદમ વિરુદ્ધ જ કાર્ય કર્યું. વડી અદાલતનો ચુકાદો રદ કરવામાં આવે છે. [પરા ૪૫ અને ૪૬] [૬૪૧-જી-એચ; ૬૪૨-એ-સી]

સુશ્રી નાગાવ્વા વિ. વીરન્ના (૧૯૭૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૩૬; મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન ઓફ દિલ્હી વિ. રામ કિશન રોહતગી (૧૯૮૩) ૧ એસ.સી.સી. ૧; ધનલક્ષ્મી વિ. આર. પ્રસન્ના કુમાર ૧૯૯૦ (સપ્લી.) એસ.સી.સી. ૬૮૬; સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા વિ. ભજન લાલ (૧૯૯૨) સપ્લી. (૧) એસ.સી.સી. ૩૩૫; કલ્પનાથ રાય વિ. સ્ટેટ (૧૯૯૭) ૮ એસ.સી.સી. ૭૩૨; આસિસ્ટન્ટ કમિશનર વિ. વેલિયપ્પા ટેક્સટાઇલ્સ લિ. (૨૦૦૩) ૧૧ એસ.સી.સી. ૪૦૫; સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેન્ક વિ. ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એનફોર્સમેન્ટ (૨૦૦૫) ૪ એસ.સી.સી. ૪૦૫; ટ્રાયસન્સ કેમિકલ ઇન્ડસ્ટ્રી વિ. રાજેશ અગ્રવાલ (૧૯૯૯) ૮ એસ.સી.સી. ૬૮૬; માધવરાવ જીવાજીરાવ સિંધિયા અને અન્ય વિ. સંભાજીરાવ ચંદ્રોજીરાવ અંગ્રે અને અન્ય (૧૯૮૮) ૧ એસ.સી.સી. ૬૯૨; સ્ટેટ ઓફ ઓરિસ્સા વિ. દેવેન્દ્ર નાથ પાધી (૨૦૦૫) ૧ એસ.સી.સી.

૫૬૮; એમ.એન. ઓઝા અને અન્ય વિ. આલોક કુમાર શ્રીવાસ્તવ અને અન્ય એક (૨૦૦૯) ૯ એસ.સી.સી. ૬૮૨; કુરુક્ષેત્ર યુનિવર્સિટી વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૪૫૧; રાજ કપૂર અને અન્ય વિ. સ્ટેટ (૧૯૮૦) ૧ એસ.સી.સી. ૪૩; જનતા દળ વિ. એચ. એસ. ચૌધરી (૧૯૯૨) ૪ એસ.સી.સી. ૩૦૫; સ્ટેટ ઓફ ઓરિસ્સા વિ. દેવેન્દ્ર નાથ પાધી (૨૦૦૫) ૧ એસ.સી.સી. ૫૬૮; ઇન્દર મોહન ગોસ્વામી અને અન્ય એક વિ. સ્ટેટ ઓફ ઉત્તરાંચલ અને અન્ય (૨૦૦૭) ૧૨ એસ.સી.સી. ૧; ઇન્ડિયન ઓઇલ કોર્પોરેશન વિ. એન.ઈ.પી.સી. ઇન્ડિયા લિ. અને અન્ય (૨૦૦૬) ૬ એસ.સી.સી. ૭૩૬; ડિવાઇન રિટ્રીટ સેન્ટર વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળ (૨૦૦૮) ૩ એસ.સી.સી. ૫૪૨; કલ્પનાથ રાય વિ. સ્ટેટ (૧૯૯૭) ૮ એસ.સી.સી. ૭૩૨; એમ. વી. જાવલી વિ. મહાજન બોરવેલ એન્ડ કો. (૧૯૯૭) ૮ એસ.સી.સી. ૭૨ અને એ.કે. ખોસલા વિ. ટી.એસ. વેંકટેસન ૧૯૯૨ સી.આર.એલ. એલ.જે. ૧૪૪૮ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

વેનેઝુએલાની સેન્ટ્રલ રેલવે કંપનીના ડિરેક્ટર્સ એન્ડ કું., વિ. જોસેફ કિશ્વ ૧૮૬૭ ઇંગ્લિશ એન્ડ આયરિશ અપીલ્સ (વોલ્યુમ ૨), ૯૯; ન્યૂ બ્રન્સવિક એન્ડ કેનેડા રેલવે કંપની વિ. મગરિજ (૧૮૬૦) ૧ ડૉ. એન્ડ સ્મ. ૩૮૧; રેડગ્રેવ વિ. હર્ડ (૧૮૮૧) ૨૦ ચે. ડી પૃષ્ઠ ૧૩ પર; એરૉન્સ રીફ્સ લિમિટેડ વિ. દ્વિસ ૧૮૯૬ અપીલ કેસિસ ૨૭૩; (હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સ); ન્યૂ યૉર્ક સેન્ટ્રલ એન્ડ હડસન રિપર રેલરોડ કું. વિએસ. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ૫૩ એલ એડ ૬૧૩; ડિરેક્ટર

ઓફ પબ્લિક પ્રોસિક્યુશન્સ વિ. કેન્ટ એન્ડ સસેક્સ કોન્ટ્રાક્ટર્સ લિમિટેડ
૧૯૪૪ ૧ ઓલ ઈ.આર. ૧૧૯; એચ.એલ. બોલ્ટન (ઇંગ્ગ.) કું. લિમિટેડ વિ.
ટી.જે. ગ્રેહમ એન્ડ સન્સ ૧૯૫૬ ૩ ઓલ ઈ.આર. ૬૨૪ અને ટેસ્કો સુપરમાર્કેટ્સ
લિમિટેડ વિ. નેટ્રાસ ૧૯૭૧ ઓલ ઈ.આર. ૧૨૭ – સંદર્ભિત.

ચુકાદા કાયદા સંદર્ભ:

(૧૯૭૬) ૩ એસસીસી ૭૩૬ પેરા ૨૩ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૮૩) ૧ એસસીસી ૧ પેરા ૨૩ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૧૯૯૦ (સપ્લી) એસસીસી ૬૮૬ પેરા ૨૩ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૯૨) સપ્લી (૧) એસસીસી ૩૩૫ પેરા ૨૩ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૧૮૬૭ ઇંગ્લિશ એન્ડ આઈરિશ અપીલ્સ (વોલ્યુમ II), ૯૯ પેરા ૨૪ નો આધાર
લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૮૬૦) ૧ ડૉ. એન્ડ સ્મ. ૩૮૧ પેરા ૨૪ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૮૮૧) ૨૦ સીએચ. ડી પૃષ્ઠ ૧૩ પર પેરા ૨૪ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૧૮૯૬ અપીલ કેસીસ ૨૭૩ પેરા ૨૪ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૯૭) ૮ એસસીસી ૭૩૨ પેરા ૨૬ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૨૦૦૩) ૧૧ એસસીસી ૪૦૫ પેરા ૨૬ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૨૦૦૫) ૪ એસસીસી ૪૦૫ પેરા ૨૬ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૯૯) ૮ એસસીસી ૬૮૬ પેરા ૨૭ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૮૮) ૧ એસસીસી ૬૯૨ પેરા ૨૯ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૫૬૮ પેરા ૨૯ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૨૦૦૯) ૯ એસસીસી ૬૮૨ પેરા ૨૯ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૭૭) ૪ એસસીસી ૪૫૧ પેરા ૩૨ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૮૦) ૧ એસસીસી ૪૩ પેરા ૩૨ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૯૨) ૪ એસસીસી ૩૦૫ પેરા ૩૨ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૫૬૮ પેરા ૩૨ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૨૦૦૭) ૧૨ એસસીસી ૧ પેરા ૩૨ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૨૦૦૬) ૬ એસસીસી ૭૩૬ પેરા ૩૨ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૨૦૦૮) ૩ એસસીસી ૫૪૨ પેરા ૩૨ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૯૭) ૮ એસસીસી ૭૩૨ પેરા ૩૩ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

(૧૯૯૭) ૮ એસસીસી ૭૨ પેરા ૩૩ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૧૯૯૨ સીઆરએલ. એલ.જે. ૧૪૪૮ પેરા ૩૪ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૫૩ એલ. એડ્. ૬૧૩ પેરા ૩૫ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૧૯૪૪ ૧ ઓલ ઈઆર ૧૧૯ પેરા ૩૬ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૧૯૫૬ ૩ ઓલ ઈઆર ૬૨૪ પેરા ૩૬ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૧૯૭૧ ઓલ ઈઆર ૧૨૭ પેરા ૩૭ નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

ફોજદારી અપીલી અધિકારક્ષેત્ર : ફોજદારી અપીલ ક્રમાંક ૬૮૮ સન ૨૦૦૫.

વડી અદાલત બોમ્બેના રિટ પિટિશન નં. ૪૬૫ ઓફ ૨૦૦૨ માં તા. ૦૮.૦૮.૨૦૦૩ના ચૂકાદા અને આદેશમાંથી.

રામ જેઠમલાણી, મહેશ જેઠમલાણી, ગૌરવ શાહ, વેંકટેશ ધૌડ, પ્રણવ બહેકા, મહેશ અગરવાલ, રાધિકા ગૌતમ (ઈ.સી. અગ્રવાલા માટે) અપીલકર્તા તરફથી.

પરાગ ત્રિપાઠી, એ.એસ.જી., અશોક એચ. દેસાઈ, અમિત દેસાઈ, જય મુનિમ, બાનૂ જે. કાપડિયા, મોહિત ડી. રામ, પૌલી કાતરકી, મીનાક્ષી અરોરા, કુણાલ બહરી, સાધના સંધુ, એસ.એન. તેરદલ, સુભાષ કૌશિક, સુષમા સુરી, શંકર ચિલ્લાજે, ચિન્મય એ. ખલાદકર, સંજય ખાર્ડે, આશા ગોપાલન નાયર પ્રતિવાદીઓ તરફથી.

અદાલતનો ચુકાદો સુરિંદર સિંહ નિજ્જર, ન્યાયાધીશ દ્વારા પ્રસારિત કરવામાં આવ્યો હતો.

૧. મૂળ ફરિયાદી ઈરિડિયમ ઈન્ડિયા ટેલિકોમ લિ. (આગળ જઈને જેને અપીલકર્તા તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે) એ આ અપીલ બોમ્બે વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશ દ્વારા તા. ૮મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૩ના રોજ આપવામાં આવેલ ચુકાદો અને આદેશ સામે દાખલ કરી છે, જેમાં અપીલકર્તા દ્વારા, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧, એટલે કે, મોટોરોલા ઇન્કોર્પોરેટેડ વિરુદ્ધ દાખલ કરાયેલ તા. ૩ ઓક્ટોબર, ૨૦૦૧ની ફોજદારી ફરિયાદ રદ કરવામાં આવી હતી.

૨. ફરિયાદ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૦ સાથે કલમ ૧૨૦બી વંચાતી હોય તે મુજબના છેતરપિંડીના આક્ષેપોને લગતી હતી. જોકે ફરિયાદ પાંત્રીસ પાનાંઓમાં વિસ્તૃત રીતે તથ્યાત્મક પરિસ્થિતિ રજૂ કરે છે, તેમ છતાં અમે આધારભૂત તથ્યોનું અવલોકન કરી શકીએ.

૩. મોટોરોલા ઇન્ક (પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧), ઇરીડિયમ એલએલસી અને ઇરીડિયમ ઇન્ક, વિલીનીકરણો અને ટેકઓવરો દ્વારા રચાયેલ કોર્પોરેશનોના એક સમૂહનો ભાગ છે. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧, યુ.એસ.એ.ના ડેલાવેર રાજ્યમાં નોંધાયેલ ઇરીડિયમ એલએલસી તરીકે ઓળખાતી કોર્પોરેશનનો સ્થાપક પ્રોત્સાહક હતો; ઇરીડિયમ એલએલસીની તા. ૧૯મી જુલાઈ, ૧૯૯૬ના રોજ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ની સંપૂર્ણ માલિકીની અનુસંગી કંપની તરીકે નોંધણી કરવામાં આવી હતી. ઇરીડિયમ એલએલસી, ઇરીડિયમ ઇન્ક તરીકે ઓળખાતી બીજી એક કોર્પોરેશનની ઉત્તરાધિકારી હતી, જેની તા. ૧૪મી જુલાઈ, ૧૯૯૧ના રોજ પણ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ની સંપૂર્ણ માલિકીની અનુસંગી કંપની તરીકે નોંધણી કરવામાં આવી હતી. તા. ૧૯મી જુલાઈ, ૧૯૯૬ના રોજ અથવા તેની આસપાસ, ઇરીડિયમ ઇન્કનું ઇરીડિયમ એલએલસીમાં વિલીનીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

૪. ઇરિડિયમ સિસ્ટમ/ઇરિડિયમ પ્રોજેક્ટ (જે અભિવ્યક્તિઓનો પરસ્પર બદલાવીને ઉપયોગ કરવામાં આવે છે) ને વિશ્વની પ્રથમ એવી વ્યાવસાયિક પ્રણાલી તરીકે રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેનો હેતુ આજના સેલ્યુલર ફોન જેવી વૈશ્વિક ડિજિટલ હેન્ડ-હેલ્ડ ટેલિફોન, ડેટા, ફેક્સમિલી, પેજિંગ અને ભૂ-સ્થાન નિર્ધારણ સેવાઓ પૂરી પાડવાનો હતો. વધુમાં એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે ઇરિડિયમ સિસ્ટમની કલ્પના પ્રતિવાદી નં. ૧ દ્વારા વર્ષ ૧૯૮૭માં કરવામાં આવી હતી અને તેનો ઉદ્દેશ નીચી કક્ષામાં પરિભ્રમણ કરતા ૬૬ ઉપગ્રહોના

સમૂહ દ્વારા વૈશ્વિક સ્તરે મોબાઇલ ફોન અને અન્ય ગ્રાહક ઉપકરણોને ડિજિટલ સેવા પૂરી પાડતી વાયર્લેસ સંચાર પ્રણાલી સ્થાપિત કરવાનો હતો.

૫. આ બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે ઇરિડિયમ ઇન્ક. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧નું એક સાધન હતું; તે એવો કોર્પોરેટ આવરણ હતો જેના પાછળથી પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ કાર્યરત હતો. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧એ ઇરિડિયમની કલ્પના કરી, તેની યોજના ઘડી, તેનું સંચાલન નિર્દેશિત કર્યું અને તેને નિયંત્રિત કર્યું હતું, તેમજ સંબંધિત તમામ મહત્વપૂર્ણ સમયગાળા દરમિયાન તે ઇરિડિયમનો પ્રભુત્વશાળી હિસ્સેદાર, પુરવઠાકર્તા, નાણાંપૂરવઠાકર્તા, તેની બોર્ડનો નિયામક, તેમજ ઇરિડિયમના વ્યવસાય મોડેલનો વિકાસકર્તા અને ઇરિડિયમ સિસ્ટમનો સર્જક હતો, જે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ની માલિકીહકવાળી અવકાશ આધારિત ઉપગ્રહ સંચાર પ્રણાલી હતી. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧એ ઇરિડિયમ સિસ્ટમ/પ્રોજેક્ટના હાર્ડવેર અને સોફ્ટવેરનું અભિકલ્પન, વિકાસ, વેચાણ, જાળવણી અને સંચાલન પણ કર્યું હતું. ફરિયાદમાં વધુમાં એવો પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧એ શરૂઆતમાં ઇરિડિયમમાં સંપૂર્ણ ઇક્વિટી ધારણ કરી હતી. જોકે, બાદમાં ખાનગી/જહેર પ્રસ્તાવોની શ્રેણી દ્વારા વિવિધ રોકાણકારો અને હિસ્સેદારોને વેચાણ કરાતા પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ની ઇક્વિટી ઘટી ગઈ હતી, તેમ છતાં પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ઇરિડિયમની ઇક્વિટીના નોંધપાત્ર હિસ્સા (લગભગ ૧૮.૬%) પર ધારણ, માલિકી અને નિયંત્રણ રાખતો રહ્યો હતો. સ્થાપનાકાળથી જ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧એ ઇરિડિયમના બોર્ડ ઓફ

ડિરેક્ટર્સ પર અસરકારક નિયંત્રણ ચલાવ્યું હતું. વધુમાં એવો પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે ઇરિડિયમના બોર્ડ પર રહેલાં મોટા ભાગનાં વ્યક્તિઓ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ના ભૂતપૂર્વ કર્મચારીઓ અથવા વર્તમાન કર્મચારીઓ હતા, જેઓને ઇરિડિયમમાં પ્રતિનિયુક્ત અથવા બદલી પર મૂકવામાં આવ્યા હતા.

૬. વધુમાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે પ્રતિવાદી નં. ૧ ઇરિડિયમ સિસ્ટમ/પ્રોજેક્ટ માટે મુખ્ય ઠેકેદાર હતો. ઉપર અગાઉ જ જણાવ્યા મુજબ, તેમાં પાંચ વિભાગોનો સમાવેશ થતો હતો. આ પાંચ વિભાગો ત્રણ કરારો દ્વારા, એટલે કે, (૧) અવકાશ સિસ્ટમ કરાર; (૨) સંચાલન અને જાળવણી કરાર; અને (૩) સ્થલ નેટવર્ક વિકાસ કરાર દ્વારા પુરા પાડવામાં આવ્યા, વેચવામાં આવ્યા, જાળવવામાં આવ્યા અને સંચાલિત કરવામાં આવ્યા હતા. આ દરેક કરાર ઇરિડિયમ ઇન્ક. દ્વારા પ્રતિવાદી નં. ૧ ને આપવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત કરારો જાણપૂર્વક એવી રીતે રચવામાં આવ્યા હતા કે ઇરિડિયમ તમામ વિકાસ ખર્ચ ચૂકવે છતાં, ઇરિડિયમ સિસ્ટમની સૌથી મૂલ્યવાન સંપત્તિઓનું માલિકી હક પ્રતિવાદી નં. ૧ પાસે જ રહે. વધુમાં એવો પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે પ્રતિવાદી નં. ૧ એ ઇરિડિયમ ઉપર અતિશય ખર્ચનો બોજો મૂકતાં પોતાને અતિરિક્ત નફો અપાવ્યો હતો. મૂળરૂપે, ઇરિડિયમ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલું લગભગ સમગ્ર પ્રારંભિક મૂડીભંડોળ (વ્યક્તિઓ પાસેથી, જેમાં ઇરિડિયમ ઇન્ડિયા ટેલિકોમ લિ.નો સમાવેશ થતો હતો) પ્રતિવાદી નં. ૧ ને ચૂકવણીઓ કરવા માટે વપરાયું હતું. કુલ મળીને રૂપિયા ૧૯૫૦૦ કરોડ (૬.૫ બિલિયન

યુ.એસ. \$) ની રકમ આજદિન સુધી ઇરિડિયમ દ્વારા ઇરિડિયમ સિસ્ટમ માટે પ્રતિવાદી નં. ૧ ને ચૂકવવામાં આવી છે.

૭. ફરિયાદમાં આગળ એ પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે ઓગસ્ટ ૧૯૯૨માં, મર્ચન્ટ બેંકરો, ગોલ્ડમેન સેક્સ (જેઓ પ્લેસમેન્ટ એજન્ટ તરીકે કાર્ય કરતા હતા) મારફતે, વિશ્વભરની મોટી અને સફળ કંપનીઓ પાસેથી રોકાણ આકર્ષવાના હેતુથી એક પી.પી.એમ. બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. પી.પી.એમ.ની નકલો જાહેર તથા ખાનગી બંને ક્ષેત્રની અનેક અગ્રણી ભારતીય કંપનીઓને વહેંચવામાં આવી હતી અને તેમની દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવી હતી. તેમાં ખાસ કરીને નીચેની કંપનીઓ અગ્રણી હતી:

[એ] ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર લીઝિંગ એન્ડ ફાઇનાન્શિયલ સર્વિસિસ લિમિટેડ (આઈએલ એન્ડ એફએસ)

[બી] ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ડેવલપમેન્ટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા (આઈડિબીઆઈ)

[સી] ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ક્રેડિટ એન્ડ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા (આઈસીઆઈસીઆઈ)

[ડી] સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા (એસબીઆઈ)

[ઈ] એક્સપોર્ટ ઈમ્પોર્ટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા (એક્ઝિમ બેંક)

[એફ] હાઉસિંગ ડેવલપમેન્ટ ફાઇનાન્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ
(એચડીએફસી)

[જી] યુનિટ ટ્રસ્ટ ઓફ ઇન્ડિયા (યુટીઆઈ)

[એચ] જનરલ ઇન્શ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા
(જી.આઈ.સી.)

[આઈ] લાઈફ ઇન્શ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા
(એલ.આઈ.સી.)

૮. ઉક્ત પી.પી.એમ.નો હેતુ "ઈરિડિયમ પ્રોજેક્ટ"ને નાણાંકીય સહાય આપવા માટે ધનરાશિ/ રોકાણ મેળવવાનો હતો. પી.પી.એમ.માં ઇરિડિયમ પ્રોજેક્ટની મુખ્ય વિશેષતાઓ, તેની તકનીકી યોગ્યતા, વ્યાપારી વ્યવહાર્યતા અને જોખમકારકોનું વિગતવાર વર્ણન આપવામાં આવ્યું હતું. તેથી એવો દાવો કરવામાં આવ્યો કે ઉક્ત દસ્તાવેજ પ્રોસ્પેક્ટસના સ્વરૂપનો હતો. તેમાં પ્રસ્તાવ કરવા માટે સકારાત્મક આમંત્રણ સમાવાયેલું હતું. અનુગામી ઇક્વિટી ઓફરિંગ ૧૯૯૫માં ખાનગી પ્લેસમેન્ટ મેમોરેન્ડમ હેઠળ કરવામાં આવ્યું હતું [૧૯૯૫ પી.પી.એમ.], જેમાં મૂળ પ્રતિનિધિત્વો અને/અથવા વોરંટી અને/અથવા ખાતરીઓને નોંધપાત્ર રીતે નરમ પાડવામાં આવી હતી અને પ્રથમ વખત એ

બાબતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે સિસ્ટમ કદાચ સફળતાપૂર્વક કાર્યરત ન રહી શકે.

૯. ફરિયાદમાં એ પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા લોકોને ઇરિડિયમમાં રોકાણ કરવા વધુ પ્રેરિત કરવા માટે કેટલીક વ્યક્તિગત રજૂઆતો કરવામાં આવી હતી. આ રજૂઆતો અને બેઠકો દરમિયાન પ્રોજેક્ટની પ્રગતિ, સમયપત્રકની અંદર જ વિવિધ પ્રોજેક્ટ માઈલસ્ટોનની સફળ સિદ્ધિ અને ઉક્ત પ્રોજેક્ટ સંપૂર્ણપણે કાર્યરત થાય ત્યારે તે વાસ્તવમાં કેવી રીતે કાર્ય કરશે તે દર્શાવતા પ્રચારાત્મક વિડિયો કેસેટો પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો નીચે મુજબ છે:

(એ) ઇરિડિયમ સિસ્ટમ એવી પ્રૌદ્યોગિકીનો ઉપયોગ કરશે, જે અજમાવવામાં આવી હતી, પરીક્ષિત હતી અને નાસા તથા યુ.એસ. ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ડિફેન્સ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી પ્રણાલીઓ સહિત અનેક કાર્યરત પ્રણાલીઓમાં સફળતાપૂર્વક લાગુ કરવામાં આવી હતી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, ઇરિડિયમ સિસ્ટમમાં જે પ્રૌદ્યોગિકીનો ઉપયોગ થવાનો હતો, તે અજમાયશ વિનાની અથવા પ્રયોગાત્મક નહોતી, પરંતુ સફળ કામગીરીનો અગાઉનો રેકૉર્ડ ધરાવતી, સિદ્ધ અને પરીક્ષિત પ્રૌદ્યોગિકી હતી.

(બી) ઇરિડિયમ સિસ્ટમ વૈશ્વિક સ્તરે ગ્રાહકને જોડાણ પ્રદાન કરતી, જે પૃથ્વીની સપાટી પર લગભગ દરેક સ્થાને ઉપલબ્ધ રહેતું, સિવાય અને અપવાદરૂપ તેવા પ્રસંગોમાં જ્યાં અતિ કઠોર અથવા અસામાન્ય પરિસ્થિતિઓ સંકેતોના સ્વીકારને અવરોધતી હોય. સામાન્ય કામગીરીના દૈનિક વાસ્તવિક જીવનના પર્યાવરણમાં, તેથી, ઇરિડિયમ સિસ્ટમ ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળું જોડાણ પ્રદાન કરતી. વિશેષ કરીને, ઇરિડિયમ ફોન મોટરગાડીઓ અને ઇમારતોમાં કાર્યરત રહેતાં, જે તેવા સૌથી સામાન્ય સ્થળો હતાં જ્યાં વ્યાવસાયિક પ્રવાસી, જે ઇરિડિયમના ગ્રાહકોના મોટા ભાગનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો, તેનો ઉપયોગ કરતો. તેથી વૈશ્વિક આવરણ અને ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત હતી.

(સી) સબ્સ્ક્રાઇબર્સ કોમ્પેક્ટ, હાથમાં ધારણ કરી શકાય એવા, નાના કદના ફોન દ્વારા ઇરિડિયમ સિસ્ટમનો પ્રવેશ મેળવી શકશે, જે કદ અને વજનમાં સેલ્યુલર ફોન સમકક્ષ હતા.

(ડી) ઇરિડિયમ સિસ્ટમ ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળો સંકેત પ્રદાન કરશે અને (૧) વાણી, (૨) દત્તાંશ, (૩) ફેક્સ તથા (૪) ભૂ-સ્થાન નિર્ધારણ સેવાઓ ઉપલબ્ધ કરાવશે. આ સિસ્ટમ ઇચ્છિત વાણી ગુણવત્તા માટેની ન્યૂનતમ તકનીકી આવશ્યકતા કરતાં વધુ પૂરતા લિંક માર્જિન (અર્થાત્ માર્જિન/ભથ્થું) સાથે મજબૂત સંકેત પ્રદાન કરશે.)

(ઇ) ઇરિડિયમ સિસ્ટમ અત્યંત વ્યવહારક્ષમ હોત અને ઇરિડિયમ પ્રોજેક્ટમાં રોકાણકારો નોંધપાત્ર આર્થિક લાભો પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષા રાખતા.

(એફ) ઇરિડિયમ સિસ્ટમ પ્રતિવાદી નં. ૧ની રચના હતી, જે સેલ્યુલર ટેકનોલોજીના ક્ષેત્રમાં વિશ્વના અગ્રણી હતા. પ્રતિવાદી નં. ૧ના સમર્થને તેની સફળતા સુનિશ્ચિત કરી.

(જી) ઇરિડિયમ ઇન્ક. ની ઇકિપટીમાં રોકાણ કરવાના લાભો ઉપરાંત, મોટા રોકાણકારોને ગેટવે ખરીદવાનો વિકલ્પ પણ ઉપલબ્ધ હોત, જે ઇરિડિયમ સિસ્ટમના અવકાશ આધારિત વિભાગ અને ભૂમિ/સ્થલીય નેટવર્ક વચ્ચેનું આંતર-જોડાણ બિંદુ બનત. ગેટવેમાં રોકાણ અત્યંત લાભદાયક અને નફાકારક સાહસ બનત.

૧૦. અપીલકર્તાના જણાવ્યા મુજબ ઉપરોક્ત રજૂઆતો જાહેર નાણાંનું સંચાલન કરતી વ્યક્તિગત સંસ્થાઓ અને એકમો સમક્ષ એ હેતુથી કરવામાં આવી હતી કે તેઓ એવું માને કે ઇરિડિયમ શેરોની ખરીદી કરીને અને ગેટવેનું સંચાલન કરીને તેમાં ભાગ લેવા અને રોકાણ કરવા યોગ્ય એવી કંપની હતી. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ના અધિકારીઓએ સંભવિત રોકાણકારો પર એવો વિશ્વાસ બેસાડ્યો હતો કે ઇરિડિયમ પ્રોજેક્ટ સાહસ નિશ્ચિતરૂપે સફળ થવાનું હતું.

૧૧. ઉપરોક્ત રજૂઆતો પર આધાર રાખી અપીલકર્તાએ તેમજ ઉપર અહીં ઉલ્લેખિત બેંકો અને સંસ્થાઓએ, સદ્ભાવે, સામૂહિક રીતે ઇરિડિયમ ઇન્કની ઇક્વિટી ખરીદવા માટે યુ.એસ. \$૭૦ મિલિયનની રકમનું રોકાણ કર્યું હતું તેમજ પુણેના દેઘી ખાતે ગેટવે સ્થાપવા માટે અંદાજે રૂ.૧૫૦ કરોડની રકમ ખર્ચી હતી. ત્યારબાદ ફરિયાદમાં જણાવવામાં આવે છે કે પ્રતિવાદી નં.૧ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો ખોટી, અપ્રામાણિક, કપટપૂર્ણ અને ભ્રામક સાબિત થઈ હતી. એમ બહાર આવ્યું કે ઇરિડિયમ સિસ્ટમ સંપૂર્ણ નિષ્ફળ રહી હતી અને ઉપરોક્ત મુજબ કરવામાં આવેલી તમામ મહત્વપૂર્ણ રજૂઆતો, પ્રતિવાદી તથા વિશેષ કરીને પ્રતિવાદી નં.૧ની જાણ સાથે, સર્વથા ખોટી, અપ્રામાણિક, કપટપૂર્ણ અને ભ્રામક હતી.

૧૨. ખાસ કરીને એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે નીચે મુજબની બાબતો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ પ્રણાલી સંપૂર્ણપણે આરંભથી જ નિષ્ફળ અને તકનીકી રીતે અસફળ સાબિત થઈ હતી:

[૧] ઇમારતો અથવા કારોની અંદર અને અહીં સુધી કે વૃક્ષોની નીચે પણ ફોનો કાર્ય કરતા નહોતાં. તેથી, વાસ્તવિક કાર્યાત્મક પરિસ્થિતિઓમાં તેઓ નિષ્પ્રયોજ્ય હતાં.

[૨] ઇરિડિયમ ફોનો અત્યંત ભારેકાય હતા.

[૩] અવરોધ વિનાના ખુદ્ધા વિસ્તારોમાં પણ ઇરિડિયમ સંકેતોની ગુણવત્તા અતિશય નબળી હતી અને વારંવાર જોડાણ તૂટી જતું હતું.

[૪] વચન આપવામાં આવેલી માહિતી અને ફેક્સ સુવિધાઓ આપવામાં આવી નહોતી.

[૫] આ પ્રણાલી સ્પર્ધાત્મક કોષીય પ્રણાલીઓ કરતાં નીચસ્તરની હતી.

[૬] આ પ્રણાલી એકમાત્ર પ્રવેશદ્વારથી કાર્ય કરી શકતી હતી.

૧૩. એવો આક્ષેપ પણ કરવામાં આવ્યો હતો કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ને ઇરિડિયમ સિસ્ટમની અયોગ્ય વ્યવહાર્યતા વિશે સંપૂર્ણ જાણકારી હતી. આ બાબતનું શ્રેષ્ઠ મૂલવણી એ હકીકત પરથી થઈ શકે છે કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ના નિયામક મંડળે ૧૯૯૦ ના પ્રારંભિક વર્ષોમાં ઇરિડિયમ સિસ્ટમના વિકાસ માટે આવશ્યક અબજો ડોલરનું ભંડોળ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ પોતે જ પૂરું પાડે તેવો પ્રસ્તાવ નકારી કાઢ્યો હતો. તેથી, સ્પષ્ટ છે કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ને અન્ય લોકોને તેમના નાણાંનું રોકાણ કરવા પ્રેરિત કરવામાં કોઈ સંકોચ ન હતો.

૧૪. વધુમાં ફરિયાદમાં આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ દ્વારા હાથ ધરાયેલો સમગ્ર પ્રયાસ, પોતાને માટે નાણાં ઉપજાવવાનો હોવા ઉપરાંત, અન્યના નાણાં અને અન્યના જોખમે (અપીલકર્તા સહિત) પ્રયોગ કરવાનો હતો. તેથી, ઇરિડિયમ સિસ્ટમ અને ઇરિડિયમનો ઉપયોગ સંશોધન અને વિકાસના સાધન તરીકે કરવામાં આવ્યો હતો, જેથી પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ને ઉપગ્રહ પ્રણાલીઓ બાંધવામાં પોતાની નિપુણતા વિકસાવવામાં સુવિધા અને સહાય મળે અને બાદમાં તે નિપુણતાનું અન્ય લોકોને બજારીકરણ કરી શકે. વધુમાં એવો પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ દ્વારા નિયુક્ત કરાયેલા બજાર સંશોધકોએ અહેવાલ આપ્યો હતો કે ઇરિડિયમનો લક્ષિત બજાર, એટલે કે વ્યાવસાયિક વ્યવસાયિક પ્રવાસી, આ પ્રણાલીનો ઉપયોગ કરવા બાબતે અત્યંત ઓછી રસ દર્શાવશે. સંશોધન સમૂહે આ ઉત્પાદનને માત્ર તેલના રિગ્સ અથવા રણપ્રદેશ માટે જ યોગ્ય ગણાવ્યું હતું. એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે તે સમયે કલ્પાયેલ ઇરિડિયમ, વૈશ્વિક સ્તરે પ્રવાસ કરતા અને/અથવા વિવિધ કે દૂરવર્તી વિસ્તારોમાં કચેરીઓ ધરાવતા અમેરિકી આધારિત અનેક કાર્યપાલક અધિકારીઓની જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરી શકશે નહીં. એ પણ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો કે ઇરિડિયમની પ્રણાલીમર્યાદાઓ રસ જાળવી રાખવા માટે અતિશય ગંભીર હતી.

૧૫. અપીલકર્તા કંપનીને વધુમાં ગેટવે માટે રૂ. ૧૨૬ કરોડની રકમ ચૂકવવા પ્રેરિત કરવામાં આવી હતી. ગેટવે સ્થાપિત કરવાની આવશ્યકતા

સંપૂર્ણપણે એક છેતરપિંડી હતી. પ્રતિવાદી નં. ૧ને ખબર હતી કે કોઈ ગેટવે જરૂરી નહોતો. તેમાં પ્રણાલી ચલાવવાનો પરવાનો મેળવવા માટે ગેટવેની સમગ્ર જરૂરિયાત બેઘમानीપૂર્વક ઊભી કરવામાં આવી હતી. કોલ્યુઝી ગ્રુપ હાલમાં એક જ ગેટવે મારફતે મર્યાદિત પાયે પ્રણાલી ચલાવી રહ્યું છે, જેનાથી આ હકીકત વધુ સ્થાપિત થાય છે કે એકથી વધુ ગેટવેની કોઈ જરૂરિયાત નહોતી.

૧૬. અપીલકર્તાઓને અનુસંધાને જાણ થઈ કે ઇરિડિયમમાં કરવામાં આવેલા વિશાળ રોકાણના નવ મહિનાની અંદરજ, તેણે યુ.એસ. બેન્કરપ્સી કોડના ચેપ્ટર ૧૧ હેઠળ દીવાલિયાપણાથી રક્ષણ મેળવવા અરજી કરી હતી. શ્રેષ્ઠ પ્રયાસો છતાં, ઇરિડિયમને પુનર્જીવિત કરી શકાયું નહોતું અને અંતે બહુ વખાણવામાં આવેલ ઇરિડિયમ સિસ્ટમ, જેના માટે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ને યુએસ \$ ૬.૫ બિલિયન ચૂકવવામાં આવ્યા હતા, તેને માત્ર યુએસ \$ ૨૫ બિલિયન જેવી નગણી રકમમાં વેચી દેવામાં આવી. આ તે રકમના ૦.૪% બરાબર હતું, જે અપીલકર્તા અને અન્ય રોકાણકારો દ્વારા ચૂકવવામાં આવી હતી. પરિણામે, અપીલકર્તાઓનું તથા તેના ઘટક શેરહોલ્ડરોનું અંદાજે રૂ. ૫૦૦ કરોડનું રોકાણ નષ્ટ થયું અને/અથવા સંપૂર્ણપણે ખોવાઈ ગયું.

૧૭. તેથી, અપીલકર્તાઓએ તા. ૧૨મી એપ્રિલ, ૨૦૦૧ના રોજ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ને નોટિસ પાઠવી, જેમાં તેમને યુ.એસ. \$ ૨૫૦ મિલિયનની

રકમ, જે અપીલકર્તાને થયેલ નુકસાનની ભરપાઈરૂપ હતી, તથા દંડાત્મક હર્જાનની માંગણી સાથે ચૂકવણી કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત નોટિસમાં સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે જો પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ ચૂકવણી કરવામાં નિષ્ફળ જશે, તો ફોજદારી કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવશે. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ તા. ૨મી જૂન, ૨૦૦૧ના તેના જવાબ દ્વારા પોતાની જવાબદારીનો ઇન્કાર કર્યો અને બદલે અપીલકર્તા સામે યુ.એસ. \$ ૬,૯૭૭,૯૮૯ નો દાવો કર્યો. અન્ય કોઈ વિકલ્પ બાકી ન રહેતાં, અપીલકર્તાઓએ ફોજદારી ફરિયાદ દાખલ કરી, જેમાં આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૧૫ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત છેતરપિંડીનો ગુનો કર્યો છે. ઉપરોક્ત આક્ષેપોના આધારે, અપીલકર્તાઓએ પુણે સ્થિત ખડકી અદાલતના ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ, પ્રથમ વર્ગ સમક્ષ ફરિયાદ દાખલ કરી છે, જેમાં આક્ષેપ મૂકવામાં આવ્યો છે કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ અપીલકર્તાને છેતરવા માટેની ફોજદારી સાડચંત્રના ગુનામાં તથા તે સાડચંત્રના અનુસંધાને કરવામાં આવેલ છેતરપિંડીના ગુનામાં દોષિત છે.

૧૮. સમગ્ર સામગ્રી ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી હતી. ફરિયાદ પર વિચારણા કર્યા બાદ અને અપીલકર્તાના વકીલને સાંભળ્યા પછી, તારીખ ૬મી નવેમ્બર, ૨૦૦૧ ના આદેશથી, ખડકી અદાલત, પુણેના પ્રથમ વર્ગના ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૦ સાથે કલમ ૧૨૦

વાંચી પ્રતિભાવી નં. ૧ થી ૭ વિરુદ્ધ ગુનાહિત કૃત્યો બાબતે પ્રક્રિયા જારી કરી.
આ આદેશ નીચે મુજબ છે :-

"ફરિયાદ અને ચકાસણી વાંચી. દસ્તાવેજોનું અવલોકન કર્યું.
ફરિયાદી તરફથી વકીલ નિંબાળકરનું શ્રવણ કર્યું. તેનાથી પ્રગટ થાય છે કે ફરિયાદી એક કંપની છે, જેના શેર જાહેર નાણાકીય સંસ્થાઓ, રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકો અને જાહેર વીમા કંપનીઓ, અર્થાત્ આઈ.ડી.બી.આઈ., આઈ.સી.આઈ.સી.આઈ., એસ.બી.આઈ., યુ.ટી.આઈ., જી.આઈ.સી., એલ.આઈ.સી. વગેરે પાસે છે. ફરિયાદી કંપની દ્વારા કરવામાં આવેલા રોકાણો જાહેર બચત અને ઉપર નોંધાયેલ જાહેર સંસ્થાઓના ભંડોળમાંથી ઊભા કરવામાં આવ્યા હતા. તેથી, તેનાથી પ્રગટ થાય છે કે આ કેસમાં જાહેર નાણાં સંબંધિત પ્રશ્નો સામેલ છે. પ્રક્રિયા જારી કરવાની અવસ્થાએ પ્રથમદષ્ટિયા કેસનું વિચારણા કરવું તે સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે. ફરિયાદમાં કરાયેલા નિવેદનો અને નોંધ પર રજૂ કરવામાં આવેલા દસ્તાવેજો અંગે ગંભીર વિચારણા કર્યા પછી તેનાથી પ્રગટ થાય છે કે પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પ્રથમદષ્ટિયા કેસ બને છે. તેથી, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૦ સહપઠિત ૧૨૦બી હેઠળના ગુના બાબતે આરોપી ક્રમાંક ૧ થી ૭ સામે પ્રક્રિયા જારી કરવી."

૧૯. ઉપરોક્ત આદેશથી અસંતોષ પામી, પ્રતિવાદીઓએ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ તથા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અરજી દાખલ કરી હતી, જેમાં પૂણેની ખડકી અદાલતના પ્રથમ વર્ગના ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા તા. ૬મી નવેમ્બર, ૨૦૦૧ના પસાર કરાયેલા પ્રક્રિયા જારી કરવાનો આદેશ રદ કરવાની માગણી કરવામાં આવી હતી. અરજીમાંથી ઉદ્ભવતા આધારને નીચે મુજબ સંક્ષેપમાં રજૂ કરી શકાય:—

(૧) ફરિયાદમાં છેતરપિંડી અને સાજિશના ગુનાના મૂળભૂત તથા આવશ્યક ઘટકોનો અભાવ હતો.

(૨) વધુમાં વધુ તો ફરિયાદમાં એક દીવાની વિવાદ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો, જે ફરજિયાત મધ્યસ્થીને આધીન હતો અને જેને અહિંના અપીલકર્તા (ઈરિડિયમ ટેલિકોમ પ્રા. લિ.) ઓછા ખર્ચાળ બળજબરીપૂર્ણ પદ્ધતિ અપનાવીને પતાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા.

(૩) ફરિયાદમાં એવા મહત્વપૂર્ણ તથ્યો દબાવવામાં આવ્યા હતા કે જેમના પ્રકાશમાં, કથિત ખોટી રજૂઆતોના આધારે અપીલકર્તાનો દાવો રદબાતલ થઈ ગયો હોત.

(૪) ફરિયાદ પ્રથમ દ્રષ્ટ્યાએ પણ એવું દર્શાવતી નથી કે અહીંના પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ (મોટોરોલા ઇન્ક./ વડી અદાલત સમક્ષના અરજદાર) દ્વારા કરવામાં આવેલ પ્રતિનિધિત્વોમાંથી કોઈપણ ખોટું હતું, તેમજ ઇરિડિયમ ઇન્ક.માં ખુદી ઓફર દ્વારા કરાયેલ રોકાણ કરતી વખતે તેમની તરફથી આરંભથી જ કોઈ કપટપૂર્ણ મનશા હતી તે પ્રથમ દ્રષ્ટ્યાએ પણ સ્થાપિત કરવા માટે કોઈ સામગ્રી ઉપલબ્ધ નથી.

(૫) પુણેની જેએમએફસી અદાલતને ફરિયાદ સ્વીકારવાની કોઈ પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્રતા નહોતી.

(૬) ઇરિડિયમ પ્રોજેક્ટ સાથે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ નો નિકટનો સંબંધ, સંભવિત રોકાણકારોએ તેમના રોકાણ કરતાં પહેલાં, ૧૯૯૨ ના પી.પી.એમ.માં તમામ સંભવિત રોકાણકારોને પૂર્ણપણે જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૯૨ ના પી.પી.એમ.માં એ પણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે દરેક સંભવિત રોકાણકારે પોતાનાં હિસ્સાઓમાં રોકાણ કરતાં પહેલાં પોતાનાં જ વકીલ અને સલાહકારોની સલાહ લેવી અને જે તપાસ તેને યોગ્ય જણાય તેવી તપાસ કરવી જોઈએ.

(૭) જોખમના પરિબળો ૧૯૯૨ના પી.પી.એમ.માં ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે ઉજાગર કરવામાં આવ્યા હતા. ૧૯૯૨ના પી.પી.એમ.એ

સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે આ રોકાણમાં અનેક જોખમો હતા. સમગ્ર યોજના પોતાની જાતમાં અનન્ય હતી, કારણ કે તે આ પ્રકારની પ્રથમ યોજના હતી. રજૂઆતો અત્યંત પસંદગીના વ્યૂહાત્મક રોકાણકારોને કરવામાં આવી હતી, જેઓ પોતાના પોતાના ક્ષેત્રોમાં નિષ્ણાત હતા. અપીલકર્તાને દેશની કેટલીક અગ્રણી નાણાકીય સંસ્થાઓનો આધાર હતો, જેઓ જોખમ મૂડીના બાકી પરિબળોની મૂલવણી કરવામાં શ્રેષ્ઠ નિપુણતા ધરાવતા હતા, તેમજ વિદેશ સંચાર નિગમ લિમિટેડ (વી.એસ.એન.એલ.) ની સ્વીકારેલી તકનીકી સલાહ, સહાય અને નિપુણતા પણ ઉપલબ્ધ હતી.

(૮) સમન્સની તામીલ ગેરકાયદેસર, અમાન્ય અને અયોગ્ય હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું હતું. વધુમાં એવું દલીલ કરવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૪૮૨ હેઠળ અરજી દાખલ કરવી તે માન્ય તામીલના સ્વીકાર તરીકે અર્થઘટિત કરવી જોઈએ નહીં.

૨૦. વડી અદાલતે, અનુચ્છેદ ૨૨૭ અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અરજી દાખલ થયા પછી, માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ ચલણી નોંધપોથી પર બાકી રહેલી સી.સી. નં. ૮૧/૨૦૦૧ ની કાર્યવાહી સ્થગિત રાખવાનો અંતરિમ રાહત પ્રતિવાદી નં. ૧ ને મંજૂર કર્યો હતો. ત્યારબાદ

અપીલકર્તાએ વિશેષ અનુમતિ અરજી (ફોજદારી) નં. ૨૦૯૩/૨૦૦૩ દાખલ કરી હતી, જેમાં આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

"આપત્તિ હેઠળનો આદેશ એક અંતરિમ આદેશ છે, તેથી તેમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માટે અમે પ્રવૃત્ત નથી. તેમ છતાં, મામલાના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં, અમારી દૃષ્ટિએ વડી અદાલતમાં બાકી રહેલી અરજીનો શક્ય તેટલો વહેલો નિકાલ કરવો યોગ્ય છે. તેથી, અમે વડી અદાલતને વિનંતી કરીએ છીએ કે તે પ્રતિવાદીની બાકી રહેલી અરજીનો જુલાઈ, ૨૦૦૩ ના અંત સુધીમાં નિકાલ કરે અને તેમ નિર્ણય કરતી વખતે વડી અદાલતે આ પ્રશ્નનો પણ નિર્ણય કરવો જોઈએ કે વડી અદાલતનો એવો નિર્ણય તેવા વ્યક્તિઓ પર બાંધધરીરૂપ થશે કે નહીં, જેમણે નીચલી અદાલતે તેમને જારી કરેલા સમન્સને પડકારતાં વડી અદાલતનો આશ્રય લીધો નથી. આ નિરીક્ષણો સાથે આ વિશેષ અનુમતિ અરજીનો નિકાલ કરવામાં આવે છે."

૨૧. વડી અદાલતે તા. ૮મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૩ના આદેશ દ્વારા અરજીએ મંજૂર કરીને, જે.એમ.એફ.સી., પુણે દ્વારા પ્રક્રિયા જારી કરવાનો કરવામાં આવેલ

આદેશ ૨૯ કર્યો. ઉક્ત ચુકાદાથી વ્યથિત થઈ, અપીલકર્તાએ આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ હાલની અપીલ દાખલ કરી છે.

૨૨. અમે અપીલકર્તા તરફથી વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રામ જેઠમલાણી, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ તરફથી વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી અશોક દેસાઈ અને ભારત સંઘ તરફથી શ્રી પરાગ ત્રિપાઠીની વિસ્તૃત રીતે દલીલો સાંભળી છે.

૨૩. શ્રી જેઠમલાણી દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો અત્યંત વિસ્તૃત હોવા છતાં, તેમનો સારાંશ નીચે મુજબ કરી શકાય:—

(૧) ફોજદારી ફરિયાદને, તે પણ સંજ્ઞાન લેવાના તબક્કે, ૨૯ કરવાની સત્તા એક અસાધારણ સત્તા છે, જેનો ઉપયોગ અત્યંત મર્યાદિત રીતે અને પૂરતી સાવચેતી સાથે જ થવો જોઈએ; તે પણ અતિ વિરલ અથવા અતિ અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં જ.

(૨) કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે, વડી અદાલતે ફરિયાદને તેની સમગ્રતા સાથે ધ્યાનમાં લેવાની હોય છે, આરોપોના ગુણદોષની તપાસ કર્યા વિના, એટલે કે આ તબક્કે આરોપોની સત્યતા તપાસવાની નથી.

(૩) ફરિયાદમાં ગુનાના કાનૂની ઘટકોનો શબ્દશઃ પુનરુચ્ચાર કરવો આવશ્યક નથી. જો ફરિયાદમાં આવશ્યક તથ્યાત્મક આધાર દર્શાવવામાં આવ્યો હોય, તો કાર્યવાહી રદ કરવી જોઈએ નહીં.

(૪) ફરિયાદ રદ કરવી માત્ર ત્યારે જ સમર્થનીય બને છે જ્યારે ફરિયાદમાં ગુનો બને તે દર્શાવવા માટે સંપૂર્ણપણે આવશ્યક એવા મૂળભૂત તથ્યોનો પણ એવો અભાવ હોય કે કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની પરવાનગી આપવી ન્યાયભંગ સમાન બને.

(૫) ઉપરોક્ત રજૂઆતોના સમર્થનમાં, શ્રી જેઠમલાણીએ આ અદાલતના નીચેના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો છે:— શ્રીમતી નાગાવ્વા વિ. વીરના, દિલ્હી મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિ. રામ કિશન રોહિતગી, ધનલક્ષ્મી વિ. આર. પ્રસન્ના કુમાર, હરિયાણા રાજ્ય વિ. ભજન લાલ

૨૪. શ્રી જેઠમલાણીએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે વડી અદાલતનો ચુકાદો તે તમામ જાણીતા સિદ્ધાંતોના વિરુદ્ધ છે, જેના આધારે પ્રક્રિયા જારી કરવાનો આદેશ રદ કરી શકાય. તેમણે ફરિયાદમાં કરાયેલા વિગતવાર પ્રતિપાદનો; સ્ટોક પરચેઝ એગ્રીમેન્ટ્સ, ગેટવે ઇક્વિપમેન્ટ પરચેઝ એગ્રીમેન્ટ અને ફોર્મ એસ-૧ વગેરે તરફ અમારું ધ્યાન દોર્યું. શ્રી જેઠમલાણીના જણાવ્યા મુજબ, પ્રતિવાદીના કહેવા પરથી આ દસ્તાવેજોનું વડી અદાલતે અત્યંત સૂક્ષ્મ વિશ્લેષણ કર્યું હતું.

ઉપરોક્ત દસ્તાવેજોના સંપૂર્ણપણે ભૂલભર્યા અર્થઘટનના આધારે વડી અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ કર્યો કે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો, ભલે તેઓને યથાવત્ સ્વીકારવામાં આવે, તો પણ માત્ર નાગરિક જવાબદારી જ પ્રગટ કરે છે. વડી અદાલત “રિસ્ક ફેક્ટર્સ” સંભવિત રોકાણકારો, જેમાં અપીલકર્તાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેમને યોગ્ય રીતે દર્શાવવામાં આવ્યા હતા, એવી રજૂઆતથી અનાવશ્યક રીતે પ્રભાવિત થઈ હતી. આ બાબતોની યોગ્ય સમયે સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત દ્વારા તપાસ થવાની હતી. પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા પુરાવાના આધારે આક્ષેપો સાબિત કે ખોટા ઠરી શકતા હતા. શ્રી જેઠમલાણીના જણાવ્યા મુજબ, વડી અદાલત એ બાબતની મૂલવણી કરવામાં નિષ્ફળ રહી કે ૧૯૯૨નું પી.પી.એમ. અનુમાનિત પ્રોસ્પેક્ટસના સ્વરૂપનું હતું. તેથી ઉપરોક્ત પી.પી.એમ. જાહેર કરતી વખતે પ્રોમોટર માટે તમામ સંબંધિત તથ્યોનો સચોટ અને સંપૂર્ણ ખુલાસો કરવો આવશ્યક હતો. કંપનીઝ એક્ટ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૩ અને ૬૪ હેઠળ પ્રોમોટર પર આ ફરજ લાદવામાં આવી છે. પી.પી.એમ.માં કરાયેલા નિવેદનો તથા અપીલકર્તાઓ સહિતના સંભવિત રોકાણકારોના ઉચ્ચ પદસ્થ અધિકારીઓ સમક્ષ કરાયેલ રજૂઆતો, બંને અસત્ય અને ભ્રામક હોવાનું સાબિત થયું છે. શ્રી જેઠમલાણીના જણાવ્યા મુજબ, આ મુદ્દા પરની કાનૂની સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે અને તેમણે આ માટે નીચે દર્શાવેલા નિર્ણયો પર નિર્ભરતા વ્યક્ત કરી: ધ ડિરેક્ટર્સ વર્ગે, ઓફ ધ સેન્ટ્રલ રેલવે કંપની ઓફ વેનેઝુએલા વિ. જોસેફ કિશ, ન્યૂ બ્રન્સવિક એન્ડ કેનેડા રેલવે કંપની વિ. મગરિજ, રેડગ્રેવ વિ. હર્ડ, એરન્સ રીફ્સ લિમિટેડ વિ. ટ્વિસ.

૨૫. શ્રી જેઠમલાણીના જણાવ્યા મુજબ પ્રતિવાદીના અપ્રામાણિક આશયનો પુરાવો એ હકીકતમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રતિવાદી મોટોરોલાના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ સમક્ષ ઇરિડિયમ સિસ્ટમમાં રોકાણ કરવાનો જે પ્રસ્તાવ મૂકવામાં આવ્યો હતો, તે સ્વીકારવામાં આવ્યો નહોતો. મોટોરોલા દ્વારા નિયુક્ત બજાર સંશોધકોએ વાસ્તવમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું કે વ્યાવસાયિક વ્યવસાયિક પ્રવાસીને આ સિસ્ટમમાં ખૂબ ઓછો રસ રહેશે. તેને માત્ર તેલના ફૂવાઓના મંચો અથવા રણપ્રદેશ માટે જ યોગ્ય ગણાવવામાં આવી હતી. શ્રી જેઠમલાણીએ પુનરોચ્ચાર કર્યો કે પ્રતિવાદીઓએ જાણબૂઝીને અત્યંત આકર્ષક ચિત્ર રજૂ કર્યું હતું. તેમણે પૃથ્વી પરના કોઈપણ સ્થળેથી વૈશ્વિક જોડાણ આપવાનું વચન આપ્યું હતું. આવા વધારાના દાવાઓની અસત્યતા એ હકીકતમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ ફોન ઝાડની નીચે અથવા ઇમારતની અંદર કાર્ય કરતો નહોતો. તે સંપૂર્ણપણે નિષ્પ્રયોજ્ય સાબિત થયો હતો. ત્યારબાદ શ્રી જેઠમલાણીએ રજૂ કર્યું કે પ્રતિવાદી દ્વારા આધારરૂપ ગણાવવામાં આવેલા અસ્વીકરણોને જે મૂલ્ય અપાઈ શકે, તેનું મૂલ્યાંકન માત્ર સંપૂર્ણ ચલણી વિચારણાં બાદ જ થઈ શકે. વધુમાં વધુ, તે અસ્વીકરણો એક બચાવ તરીકે ગણાઈ શકે. તે પ્રતિવાદીઓને ફોજદારી જવાબદારીમાંથી મુક્ત કરવા માટે પૂરતા બની શકે નહીં.

૨૬. ત્યારબાદ શ્રી જેઠમલાનીએ રજૂ કર્યું કે પ્રતિવાદી એક કોર્પોરેશન હોવાથી તે છેતરપિંડીનો ગુનો કરવા અસમર્થ છે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં વડી અદાલતે કાયદાની ગંભીર ભૂલ કરી છે. તેમણે ખાસ ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે હવે કાયદાના શાસન હેઠળ સંચાલિત વિશ્વના લગભગ તમામ અધિકારક્ષેત્રોમાં એ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે કંપનીઓને કેટલાક ફોજદારી ગુનાઓ માટે ફરીયાદ હેઠળ લાવી શકાય છે. કંપનીઓ વિરુદ્ધ ફોજદારી કાર્યવાહી થઈ શકે એવા ગુનાઓ માત્ર આવકવેરા અધિનિયમ, આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ અને ખાદ્ય પદાર્થોમાં ભેળસેળ નિવારણ અધિનિયમમાં કરાયેલ વિશિષ્ટ જોગવાઈઓ પૂરતા મર્યાદિત નથી. શ્રી જેઠમલાનીએ કલ્પનાથ રાય વિ. રાજ્ય, આસિસ્ટન્ટ કમિશનર વિ. વેલીઆપ્પા ટેક્સટાઈલ્સ લિ., અને સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક વિ. ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એનફોર્સમેન્ટ પર આધાર મૂક્યો. અંતે શ્રી જેઠમલાનીએ રજૂ કર્યું કે વડી અદાલતે પોતાને ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતમાં રૂપાંતરિત કરી દીધી છે અને કલમ ૨૦૨, ૨૪૪ અને ૨૪૫ હેઠળ તપાસ હાથ ધરી છે.

૨૭. શ્રી પરાગ ત્રિપાઠી, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે વડી અદાલત પ્રતિવાદી પર સેવાનો વિધિવત્ અમલ થયો ન હતો એ હકીકતથી અનાવશ્યક રીતે પ્રભાવિત થઈ હતી. તેથી માત્ર એટલો જ નિષ્કર્ષ નીકળતો ન હતો કે ખામીયુક્ત સેવા અપીલકર્તાઓને પ્રતિવાદી વિરુદ્ધ બળજબરીની પ્રક્રિયા અપનાવવા સક્ષમ કરવા માટે કરાયેલો જાણપૂર્વકનો પ્રયાસ હતો. વિદ્વાન એ.એસ.જી. દ્વારા વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું કે વડી અદાલતે જોખમકારકોને

ઉદ્ઘાટિત કરવામાં આવ્યા હતા તે આધારે પ્રતિવાદીઓને ફોજદારી જવાબદારીમાંથી મુક્તિ મળી જાય એવો ખોટો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો. એ.એસ.જી.ના મતે, માત્ર લવાદની કલમ અસ્તિત્વમાં હોય એટલા પરથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળી શકતો નથી કે આવા કેસોમાં કોઈ ફોજદારી જવાબદારી હોઈ જ નહીં શકે. પોતાની દલીલોને આધાર આપવા માટે એ.એસ.જી.એ ટ્રાઈસન્સ કેમિકલ ઇન્ડસ્ટ્રી વિ. રાજેશ અગ્રવાલ પર આધાર મૂક્યો. વધુમાં એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે પ્રતિવાદી કંપની છેતરપિંડીનો ગુનો કરવા માટે આવશ્યક એવી દોષભાવના ધરાવવાની અસમર્થ છે, એવી બચાવ દલીલ પાછળ છુપાઈ શકતી નથી. પોતાની દલીલોને આધાર આપવા માટે તેમણે નીચેના ચુકાદાઓ પર આધાર મૂક્યો:— આસિસ્ટન્ટ કમિશનર વિ. વેલ્લિયપ્પા ટેક્સટાઈલ્સ લિ., સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક વિ. ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એનફોર્સમેન્ટ.

૨૮. હવે અમે શ્રી અશોક દેસાઈની રજૂઆત નોંધીએ. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે શરૂઆતમાં જ રજૂ કર્યું કે મૂળભૂત તથ્યો પણ આ અદાલત સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યા નથી. તેમના અનુસાર નોંધવા જેવી ત્રણ બાબતો હતી. પ્રથમ, એવી રીતે મોટોરોલા દ્વારા કોઈ પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવ્યું નહોતું. બીજી, ઇરિડિયમ ઇન્ક એક વ્યૂહાત્મક રોકાણકારોના નિયંત્રણ હેઠળની કંપની હતી. ત્રીજી, પ્રતિનિધિત્વો વર્તમાન તથ્યો અંગે નહોતાં, પરંતુ ભવિષ્યના અનુમાનરૂપ પ્રક્ષેપણો અંગે હતાં, જેમાં દરેક સંભવિત ચેતવણી આપવામાં આવી હતી.

વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, કેસનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ પાસો આ છે કે:-

(૧) આપણે પ્રવેશિકા સાથે વ્યવહાર કરી રહ્યા છીએ.

(૨) અમે તકનીકી વિકાસ સાથે વ્યવહાર કરી રહ્યા છીએ. તેથી, તે સફળ થઈ શકે અથવા તે નિષ્ફળ થઈ શકે.

(૩) ત્યારબાદ ફરીથી, આપણે વ્યવહાર્યતા સાથે સંબંધિત મુદ્દાનો વિચાર કરી રહ્યા છીએ.

૨૯. શ્રી દેસાઈએ રજૂ કર્યું કે ઈરિડિયમ પ્રણાલી ભૂતકાળમાં પણ અને હાલમાં પણ ટેકનોલોજીકલ સફળતા રહી છે. તેનો ઉપયોગ વૈશ્વિક એરોસ્પેસ કાર્યક્રમોમાં અને વિવિધ દેશોના સંરક્ષણ વિભાગોમાં કરવામાં આવે છે. તેના મુખ્ય ગ્રાહકોમાંનો એક ભારતીય સંરક્ષણ દળો છે. ફક્ત એટલા માટે કે ઉપગ્રહ મોબાઈલ પ્રણાલી વ્યાવસાયિક સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકી નથી, એટલું પૂરતું નથી કે પ્રતિવાદી કંપનીની કોઈ અપ્રામાણિક મનશા હતી તે સ્થાપિત થઈ જાય. એવું લાગે છે કે મોબાઈલ ફોનોએ સમગ્ર બજાર ઉપર પ્રભુત્વ સ્થાપિત કરી દીધું છે. ઉપગ્રહ ફોનનો ઉપયોગ પણ ત્યારે જ થાય છે જ્યારે મોબાઈલ ફોન સેવા ઉપલબ્ધ ન હોય. ખાસ કરીને દૂરસ્ત અને અપ્રવેશ્ય પ્રદેશોમાં આવું વધુ પ્રમાણમાં સાચું છે. ત્યારબાદ તેમણે રજૂ કર્યું કે વ્યૂહાત્મક રોકાણકારો પાસેથી રોકાણ મેળવતી વખતે, ૧૯૯૨ના પી.પી.એમ.માં બધી જરૂરી માહિતી

સમાવિષ્ટ હતી. પી.પી.એમ.માં કરાયેલા નિવેદનો ભાવિ અનુમાનો સાથે સંબંધિત હતા. તે ચોક્કસ અનુમાનો પર આધારિત હતા. ફક્ત એટલા માટે કે અપીલકર્તાની અપેક્ષાઓ સાકાર થઈ ન હતી, તેનાથી પ્રતિવાદીઓની અપ્રામાણિક મનશા સ્થાપિત કરવા પૂરતું બનતું નથી. આ પ્રતિનિધિત્વો વ્યૂહાત્મક રોકાણકારોને આપવામાં આવ્યા હતા. તેઓ એવા વ્યક્તિઓ, પેઢીઓ અને સંસ્થાઓ હતા, જે પોતાના ક્ષેત્રના નિષ્ણાત હતા. તેમને જોખમકારકો વિશે યોગ્ય રીતે પૂર્વચેતવણી આપવામાં આવી હતી. તેથી, વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે નિષ્કર્ષ કાઢ્યો કે ફરિયાદને સંપૂર્ણરૂપે સ્વીકારવામાં આવે તો પણ, તે આપરાધિક જવાબદારી સ્થાપિત કરવા માટે જરૂરી તત્વો પ્રગટ કરતી નથી. શ્રી દેસાઈએ ફરી ભારપૂર્વક રજૂ કર્યું કે જોખમકારકો પી.પી.એમ.ની શરૂઆતમાં સ્પષ્ટપણે દર્શાવવામાં આવ્યા હતા. રોકાણકારો સંકળાયેલા જોખમોથી સંપૂર્ણપણે અવગત રહે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે, તેમને તેમના વકીલ અથવા પોતાના નિષ્ણાતોના માર્ગદર્શન હેઠળ આગળ વધવા આમંત્રિત કરવામાં આવ્યા હતા. તેથી દરેક રોકાણકારે આ સ્વીકાર્યું અને માન્ય કર્યું હતું કે રોકાણ કરતી વખતે તેમણે માત્ર પોતાના નિષ્ણાતોની સલાહ પર જ આધાર રાખ્યો હતો. ત્યારબાદ શ્રી દેસાઈએ રજૂ કર્યું કે વડી અદાલતે પ્રતિવાદી દ્વારા નોંધ પર મુકાયેલા દસ્તાવેજો પર યોગ્ય રીતે આધાર રાખ્યો હતો. આ એવા દસ્તાવેજો હતા જે અપીલકર્તાઓએ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ મુકવા જરૂરી હતા. પ્રક્રિયા જારી કરાવવા માટે મેજિસ્ટ્રેટને ભ્રમિત કરવા હેતુપૂર્વક તેઓ ગોપન રાખવામાં આવ્યા હતા. તેમના મુજબ આ અદાલત સાથે છેતરપિંડી કરવાના બરાબર ગણાય. ત્યારબાદ

તેમણે રજૂ કર્યું કે, એ હકીકત હોવા છતાં કે પ્રતિવાદીને નિયમિત રીતે સમન્સની તામિલ કરવામાં આવી નહોતી, તેની છબી, પ્રતિષ્ઠા અને વ્યવસાયિક સંભાવનાઓને અગણિત નુકસાન ટાળવા માટે પ્રતિવાદીને મૂળથી જ સંપૂર્ણપણે તુરં છ અને અયોગ્ય આપરાધિક કાર્યવાહી અટકાવવા વડી અદાલતનો આશરો લેવો પડ્યો. વડી અદાલતે દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવામાં પણ યોગ્યતા દાખવી હતી, કારણ કે અપીલકર્તાઓએ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ નોટિસના જવાબ પર આધાર રાખ્યો હતો. તેમ છતાં, તેમણે નોંધ પર નોટિસ તથા તેના સાથેના દસ્તાવેજો મુક્યા નહોતા. વડી અદાલતે કંપની પાસે આપરાધિક ગુનો કરવા માટે આવશ્યક દોષિત મનોદશા ધરાવવાની અસમર્થતા વિષેનો કાનૂની અભિગમ પણ યોગ્ય રીતે દર્શાવ્યો. શ્રી દેસાઈના જણાવ્યા મુજબ, અરજમાં વર્ણવાયેલા તથ્યો વધુમાં વધુ નાગરિક જવાબદારી જ પ્રગટ કરે છે. તેમનું રજૂઆત એ છે કે વડી અદાલતે બાબતને વધુ આગળ વધવા દેવી આવશ્યક નહોતી. ૧૯૯૨ના પી.પી.એમ.ની વિવિધ કલમો તથા ૧૯૯૩ અને ૧૯૯૪ના શેર ખરીદી કરારોનું યોગ્ય અર્થઘટન કરીને વડી અદાલતે નિષ્કર્ષ કાઢ્યો કે આ શુદ્ધ અને સાદી નાગરિક જવાબદારીનો કેસ હતો. વધુમાં એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે વડી અદાલતને નોંધ પર ન હોય તેવા દસ્તાવેજો સહિત બધા દસ્તાવેજો જોવાનો અધિકારક્ષેત્રસંગત અધિકાર હતો. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની સત્તા, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૦૧ હેઠળની વડી અદાલતની પુનરીક્ષણ સત્તા કરતાં ઘણી વિશાળ છે. પોતાની રજૂઆતોના સમર્થનમાં, વિદ્યાવંત વકીલે માધવરાવ જીવાજીરાવ સિંધિયા અને અન્ય વિ.

સંભાજીરાવ ચંદ્રોજીરાવ આંગ્રે અને અન્ય, સ્ટેટ ઓફ ઓડિશા વિ. દેવેન્દ્ર નાથ પાધી અને એમ.એન. ઓઝા અને અન્ય વિ. અલોક કુમાર શ્રીવાસ્તવ અને અન્ય એક પર આધાર મૂક્યો છે.

૩૦. શ્રી દેસાઈએ વધુમાં સૂચવ્યું કે રજૂઆતો વર્ષ ૧૯૯૨માં કરવામાં આવી નહોતી, કારણ કે અપીલકર્તાનો સમાવેશ વર્ષ ૧૯૯૪ સુધી થયો જ નહોતો; તેથી, ફરિયાદીને કોઈ રજૂઆત કરવામાં આવી હોય તે અસંભવ હતું. અન્યથા પણ, રજૂઆતો સાથે સ્પષ્ટ જોખમકારકો જોડાયેલા હતા. રજૂઆતો ભવિષ્યની અનુમાનિત યોજનાઓ અને અપેક્ષાઓ સંબંધિત હતી. આ વાત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, યદ્યપિ રજૂઆતો વર્ષ ૧૯૯૨-૯૩માં કરવામાં આવી હતી, છતાં સિસ્ટમ પોતે જ વર્ષ ૧૯૯૮ સુધી કાર્યાન્વિત કરવામાં આવી નહોતી. શ્રી દેસાઈના કહેવા મુજબ, વડી અદાલતે જોખમકારકો પર યોગ્ય રીતે આધાર રાખ્યો હતો. આ બાબત ખાસ મહત્વપૂર્ણ છે, કારણ કે શ્રી એસ.એચ. ખાનને અપીલકર્તા દ્વારા પ્રતિવાદીની બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ પર નિમણૂક કરવામાં આવ્યા હતા. ડિરેક્ટર હોવા ઉપરાંત, તેઓ ઇરિડિયમ ઇન્ક.ની ફાઇનાન્સ કમિટી અને રિલેટેડ પાર્ટી કોન્ટ્રાક્ટ્સ કમિટીના સભ્ય હતા. તેથી, અપીલકર્તાઓ જોખમકારકો વિષે સારી રીતે અવગત હતા.

૩૧. અમે વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો પર વિચાર કર્યો છે. રજૂઆતોનું સાદું અવલોકન જ એટલું પૂરતું રહેશે કે જેથી પૂરતા પ્રમાણમાં સ્પષ્ટ થાય કે આ કોઈપણ પક્ષ માટે 'ખુલ્લો અને નિર્વિવાદ' પ્રકારનો કેસ કહેવાય તેવું નથી. બંને પક્ષોની બાજુએ ઘણું કહેવાનું છે. બંને પક્ષોએ દોરેલું સમગ્ર પરિદ્રશ્ય 'જો' અને 'પણ' જેવી શરતો દ્વારા મર્યાદિત છે. માત્ર ૧૯૯૨ ના પી.પી.એમ.ના વાંચનના આધારે એ નિષ્કર્ષ પહોંચી શકાય તેમ નથી કે સંભાવિત રોકાણકારોને સમગ્ર માહિતી આપવામાં આવી હતી. તે જ રીતે, માત્ર એટલા કારણો કે પી.પી.એમ.માં આપવામાં આવેલી માહિતીમાં કેટલીક ખામીઓ રહી ગઈ હોઈ શકે, એથી એવો નિષ્કર્ષ કાઢવો પૂરતો નથી કે પ્રતિવાદીઓએ જાણબૂઝીને ખોટી રજૂઆત કરી હતી. આવી પરિસ્થિતિમાં, જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટે માત્ર પ્રતિવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરી હતી તે તબક્કે, કાર્યવાહી રદ કરવા માટે વડી અદાલતે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની અધિકારિતા વાપરવી યોગ્ય હતી કે નહીં, તેની અમે તપાસ કરવી રહી.

૩૨. વડી અદાલત ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની પોતાની અધિકારક્ષમતાનો ઉપયોગ કયા પરિઘોમાં કરશે, તે બાબત આ અદાલતે અનેક ચુકાદાઓમાં વિસ્તૃત રીતે સમજાવી અને સુસ્પષ્ટ રીતે નિર્ધારિત કરી છે. અહીં અમે માત્ર થોડાક પ્રતિનિધિ નિર્ણયોનો જ ઉલ્લેખ કરી શકીએ. સુશ્રી નાગવ્વા વિ. વિરત્રા ના કેસમાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટે કયા મર્યાદાઓની અંદર તપાસ કરવી જરૂરી છે તે વિચારતા, આ અદાલતે અવલોકન

કર્ચું હતું કે આવી તપાસનો વ્યાપ (પરિછેદ ૪) “અત્યંત મર્યાદિત છે – માત્ર ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપોની સત્યતા કે અસત્યતાની ખાતરી કરવા પૂરતો મર્યાદિત – (૧) ફરિયાદી દ્વારા અદાલત સમક્ષ મૂકવામાં આવેલી સામગ્રીના આધારે; (૨) માત્ર આ મર્યાદિત હેતુ માટે કે પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ કેસ બને છે કે નહીં તે શોધવા; અને (૩) પ્રશ્નનો નિશ્ચય સંપૂર્ણપણે ફરિયાદીના દૃષ્ટિકોણથી કરવાનો, અને કેસમાં હોઈ શકે તેવી કોઈ પણ બચાવ બાબત તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યા વગર.” વાસ્તવમાં, એ સુસ્થાપિત છે કે કલમ ૨૦૨ હેઠળની કાર્યવાહીમાં આરોપીને કોઈપણ રીતે સ્થાનાધિકાર પ્રાપ્ત નથી અને તેની વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવી કે નહીં તે પ્રશ્ન પર તેને સાંભળવાનો અધિકાર પણ નથી.” વધુમાં (પરિછેદ ૫) નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે:—

“.....એકવાર મેજિસ્ટ્રેટ પોતાનો વિવેકાધિકાર વાપરી લીધો પછી, વડી અદાલત અથવા આ અદાલત પણ, મેજિસ્ટ્રેટના વિવેકાધિકારના સ્થાને પોતાનો વિવેકાધિકાર મૂકી શકે તેવી નથી, અથવા ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો સાબિત થાય તો તે અંતે આરોપીની દોષસિદ્ધિમાં પરિણમશે કે નહીં તે જાણવા માટે કેસનું ગુણદોષના આધાર પર પરીક્ષણ કરી શકે તેવી નથી. અમારી દ્રષ્ટિએ, આ પ્રકારના વિચારણાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસના કાર્યક્ષેત્ર અને પરિધિથી સંપૂર્ણપણે પર છે, જેનો પરિચય અંતે સંહિતાની કલમ ૨૦૪ હેઠળના આદેશમાં

થાય છે. તેથી નિર્વિઘ્નપણે એવું માનવામાં આવી શકે કે નીચેના કિસ્સાઓમાં આરોપી વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવાનો મેજિસ્ટ્રેટનો આદેશ રદ કરી શકાય:

(૧) જ્યાં ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો અથવા તેના સમર્થનમાં નોંધાયેલા સાક્ષીઓના નિવેદનોને તેમના મુખમૂલ્યે સ્વીકારતાં આરોપી વિરુદ્ધ સંપૂર્ણપણે કોઈ કેસ બનતો નથી અથવા ફરિયાદમાં આરોપી વિરુદ્ધ આક્ષેપિત થયેલ ગુનાના આવશ્યક ઘટકો પ્રગટ થતા નથી;

(૨) જ્યાં ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સ્પષ્ટપણે અસંગત અને સ્વભાવતઃ અવિશ્વસનીય હોય, જેથી કોઈ પણ વિવેકબુદ્ધિસંપન્ન વ્યક્તિ ક્યારેય એવો નિષ્કર્ષ પહોંચી ન શકે કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે પૂરતો આધાર છે;

(૩) જ્યાં પ્રક્રિયા જારી કરવામાં મેજિસ્ટ્રેટે પ્રયોગમાં લીધેલી વિવેકસત્તા મનમાની અને સ્વૈર હોય, કારણ કે તે અથવા તો કોઈ પુરાવા વિના અથવા એવા સામગ્રીના આધારે ઉપયોગમાં લેવાઈ હોય કે જે સંપૂર્ણપણે અસંગત અથવા ગ્રાહ્ય ન હોય; અને

(૪) જ્યાં ફરિયાદમાં મૂળભૂત કાનૂની ખામીઓ હોય, જેમ કે મંજૂરીનો અભાવ, અથવા કાનૂની રીતે સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા ફરિયાદ ન હોવી અને તે જેવા અન્ય."

ઉપરોક્ત ઉદાહરણો નિશ્ચિતરૂપે માત્ર દષ્ટાંતરૂપ છે અને વડી અદાલત કઈ પરિસ્થિતિઓમાં કાર્યવાહી રદ કરી શકે તે દર્શાવવા પૂરતા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો પ્રદાન કરે છે.

આ અદાલતે કુરુક્ષેત્ર યુનિવર્સિટી વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા કેસમાં, ફરી એકવાર, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૪૮૨ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલી સ્વભાવસિદ્ધ સત્તાઓના ઉપયોગ સંબંધિત સિદ્ધાંત દર્શાવ્યો હતો. ચંદ્રચુડ ન્યાયાધીશે ખંડપીઠ તરફથી આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું:

"એ વાતનું ભાન રાખવું આવશ્યક છે કે અંતર્નિહિત સત્તાઓ વડી અદાલતને મનમાની અથવા ચંચલ ઈચ્છા અનુસાર કાર્ય કરવા માટે મનસ્વી અધિકારક્ષેત્ર પ્રદાન કરતી નથી. તેવી કાયદાકીય સત્તાનો ઉપયોગ સંયમપૂર્વક, સાવચેતી સાથે અને અતિ દુર્લભમાં દુર્લભ કેસોમાં જ કરવો પડે."

દિલ્લી મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિ. રામ કિશન રોહતગીના મામલે આ અદાલતે કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાની મર્યાદાઓ સંબંધિત કાનૂની સ્થિતિનું પુનરોચ્ચાર કર્યું હતું, જેમ કે રાજ કપૂર અને અન્ય વિ. રાજ્યના કેસમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું, જેમાં કૃષ્ણ અચ્યર, ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:—

"તેમ છતાં, જ્યારે વિશિષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય ત્યારે કાનૂનની આ શાખામાં એક સામાન્ય સિદ્ધાંત વ્યાપી રહ્યો છે કે, પ્રબળ અને અનિવાર્ય પરિસ્થિતિઓ સિવાય સ્વાભાવિક સત્તાનો સહેલાઈથી આશરો લેવો યોગ્ય નથી. એવું નથી કે અધિકારક્ષેત્રનો અભાવ છે, પરંતુ એ છે કે એ જ સંહિતા હેઠળ વિશિષ્ટ સત્તા માટે અનામત રાખવામાં આવેલા ક્ષેત્રોમાં સ્વાભાવિક સત્તાએ હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં."

આ અદાલતે સુશ્રી નાગવ્વા વિ. વીરન્ના ના કેસમાં દૃષ્ટાંતરૂપ ગણાવવામાં આવેલા કાનૂની ચાર સિદ્ધાંતોનું પણ પુનરોચ્ચાર કર્યું હતું. વધુમાં, નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:—

"૧૦. તેથી, આ સ્પષ્ટપણે નિર્વિવાદ છે કે, પ્રારંભિક તબક્કામાં આરોપી વિરુદ્ધની કાર્યવાહી માત્ર ત્યારે જ રદ કરી શકાય જ્યારે ફરિયાદના મુખપૃષ્ઠ પરથી અથવા તેની સાથે જોડાયેલા કાગળો પરથી કોઈ ગુનો રચાતો ન હોય. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, કસોટી એવી છે કે, આક્ષેપો અને ફરિયાદને જેમ છે તેમ, તેમાં કંઈ ઉમેર્યા કે ઘટાડ્યા વિના, સ્વીકારી લેવામાં આવે ત્યારે પણ જો કોઈ ગુનો બનતો ન હોય, તો હાલની સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની સત્તાઓના ઉપયોગમાં વડી અદાલત કાર્યવાહી રદ કરવામાં ન્યાયસંગત ઠરશે.

ઉપરોક્ત કાનૂની સિદ્ધાંતનું આ અદાલતે ફરી એકવાર માધવરાવ જીવાજીરાવ સિંધિયા અને અન્ય વિ. સંભાજીરાવ ચાંદ્રોજીરાવ આંત્રે અને અન્યના કેસમાં નીચેના શબ્દોમાં પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો:—

"કાનૂની સ્થિતિ સુસ્થિર છે કે જ્યારે ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી પ્રારંભિક તબક્કે જ રદ કરવાની માંગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે અદાલતે લાગુ પાડવાનો કસોટીનો માપદંડ એ છે કે વિવાદરહિત આક્ષેપો, જેમ કરવામાં આવ્યા છે, તે પ્રથમદષ્ટિએ ગુનો સ્થાપિત કરે છે કે કેમ. અદાલત માટે એ પણ આવશ્યક છે કે તે કોઈ વિશિષ્ટ મામલામાં દેખાતી ખાસ લાક્ષણિકતાઓને ધ્યાનમાં લે, જેથી એ વિચારવામાં આવે કે ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની પરવાનગી આપવી યોગ્યતા તથા ન્યાયના હિતમાં છે કે નહીં. આ એવું હોવાથી છે કે અદાલતનો ઉપયોગ કોઈ આડહેતુ માટે થઈ શકતો નથી અને જ્યાં અદાલતના મતે અંતિમ દોષિત ઠેરવવાના અવસર નિરસ હોય અને તેથી ફોજદારી ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવા દેવામાં કોઈ ઉપયોગી હેતુ સિદ્ધ થવાનો સંભાવિત ન હોય, ત્યાં અદાલત, કેસના વિશિષ્ટ તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતાં, ભલે કાર્યવાહી પ્રાથમિક તબક્કે હોય તોય તેને રદ કરી શકે છે."

ઉપરોક્ત કાયદાકીય સિદ્ધાંત અંગે હરિયાણા રાજ્ય વિ. ભજન લાલના કેસમાં વધુ વિસ્તૃત રીતે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી, જેમાં આ અદાલતે આવી સત્તાના ઉપયોગને લગતા કેટલાક સિદ્ધાંતો નીચેના શબ્દોમાં પ્રતિપાદિત કર્યા હતા:—

"૧૦૨. ઉપર ઉદ્ધૃત અને પુનઃઉત્પન્ન કરેલા, અધ્યાય ૧૪ હેઠળની સંહિતાની વિવિધ સંબંધિત જોગવાઈઓના અર્થઘટન તથા અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની અસાધારણ સત્તા અથવા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અંતર્નિહિત સત્તાઓના ઉપયોગ સંબંધિત આ અદાલતે નિર્ણયો ની શ્રેણીમાં પ્રતિપાદિત કાનૂની સિદ્ધાંતોની પૃષ્ઠભૂમિમાં, અમે માત્ર દૃષ્ટાંતરૂપે કેસોની નીચેની શ્રેણીઓ દર્શાવીએ છીએ, જેમાં આવી સત્તાનો ઉપયોગ કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે અથવા અન્યથા ન્યાયના હિતોને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કરી શકાય; જો કે, એવી કોઈ ચોક્કસ, સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત, પૂરતી રીતે માર્ગિત તથા કઠોર માર્ગદર્શિકાઓ અથવા કડક સૂત્રો નિર્ધારિત કરવું અને આવા સત્તાનો ઉપયોગ કયા અસંખ્ય પ્રકારના કેસોમાં થવો જોઈએ તેની સર્વગ્રાહી યાદી આપવી શક્ય ન પણ હોય.

(૧) જ્યાં પ્રથમ માહિતી અહેવાલ અથવા ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો, ભલે તેમને તેમના ચથાર્થ સ્વરૂપે લેવામાં આવે અને સંપૂર્ણપણે સ્વીકારવામાં આવે, તેમ છતાં પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ કોઈ ગુનો રચતા નથી અથવા આરોપી વિરુદ્ધ કોઈ કેસ ઉભો કરતા નથી.

(૨) જ્યાં પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો અને, જો હોય તો, એફ.આઈ.આર. સાથે જોડાયેલ અન્ય સામગ્રી કોઈ સંજોય ગુનો જાહેર કરતી નથી, જેથી સંહિતાની કલમ ૧૫૬(૧) હેઠળ પોલીસ અધિકારીઓ દ્વારા તપાસ કરવી ન્યાયસંગત ઠરે નહીં, સિવાય કે સંહિતાની કલમ ૧૫૫(૨) ના પરિધિમાં મેજિસ્ટ્રેટના આદેશ હેઠળ કરવામાં આવે.

(૩) જ્યાં એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા નિર્વિવાદ આક્ષેપો અને તેના સમર્થનમાં એકત્રિત કરાયેલા પુરાવા કોઈપણ ગુનાના આચરણનો ખુલાસો કરતા નથી અને આરોપી વિરુદ્ધ કોઈ કેસ ઉભો કરતા નથી.

(૪) જ્યાં એફ.આઈ.આર.માં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સંજોય ગુનો બનતા ન હોય પરંતુ માત્ર અસંજોય ગુનો જ બને છે, ત્યાં સંહિતાની કલમ ૧૫૫(૨) હેઠળ કલ્પાયેલ મુજબ મેજિસ્ટ્રેટના

આદેશ વિના પોલીસ અધિકારી દ્વારા કોઈ તપાસ કરવાની પરવાનગી નથી.

(૫) જ્યાં એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો એટલા અતાર્કિક અને સ્વભાવતઃ અવિશ્વસનીય હોય કે જેના આધારે કોઈ વિવેકી વ્યક્તિ ક્યારેય એવો ન્યાયસંગત નિષ્કર્ષે પહોંચી ન શકે કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતો આધાર છે.

(૬) જ્યાં કાર્યવાહી શરૂ કરવા અને તેને ચાલુ રાખવા અંગે સંહિતાની કોઈપણ જોગવાઈમાં અથવા સંબંધિત અધિનિયમમાં (જેના હેઠળ ફોજદારી કાર્યવાહી સ્થાપિત કરવામાં આવી હોય) સ્પષ્ટ કાનૂની પ્રતિબંધ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો હોય અને/અથવા જ્યાં સંહિતામાં અથવા સંબંધિત અધિનિયમમાં પીડિત પક્ષકારની ફરિયાદ માટે અસરકારક ઉપશમ પૂરો પાડતી વિશિષ્ટ જોગવાઈ ઉપલબ્ધ હોય.

(૭) જ્યાં ફોજદારી કાર્યવાહી સ્પષ્ટપણે દુર્ભાવના સાથે પ્રેરિત હોય અને/અથવા જ્યાં આરોપી સામે બદલો લેવાની દુર્ભાવનાપૂર્ણ મનશા સાથે તેમજ ખાનગી અને વ્યક્તિગત દ્વેષને કારણે તેને હાનિ પહોંચાડવાના હેતુથી કાર્યવાહી દુરાશયપૂર્વક શરૂ કરવામાં આવી હોય.

૧૦૩. અમે સાવચેતીરૂપે આ પણ નોંધીએ છીએ કે ફોજદારી કાર્યવાહીને રદ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ અત્યંત મર્યાદિત રીતે અને સાવચેતીપૂર્વક જ કરવો જોઈએ અને તે પણ અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ કેસોમાં; અદાલતને એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપોની વિશ્વસનીયતા કે પ્રામાણિકતા અથવા અન્યથા અંગે તપાસ હાથ ધરવામાં ન્યાયસંગત ગણાવી શકાય નહીં; અને અસાધારણ અથવા મૂળભૂત સત્તાઓ અદાલતને પોતાની મનમાની અથવા મનસ્વીતા મુજબ કાર્ય કરવા માટે મનસ્વી અધિકારક્ષેત્ર પ્રદાન કરતી નથી."

ઉપરોક્ત કાનૂની અનુપાતને જનતા દલ વિ. એચ.એસ. ચૌધરીના કેસમાં નીચેના શબ્દોમાં વધુ પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હતો:

"૧૩૨. ફોજદારી અદાલતોને ન્યાયના હિતાર્થે જરૂરી હોય તેવા આદેશો કરવાની આંતરિક સત્તા પ્રદાન થયેલી છે. આવી સત્તા યથાપિ અવરોધરહિત અને અપરિભાષિત હોય, તો પણ તેનો ઉપયોગ મનમાની રીતે અથવા વૈમનસ્યપૂર્વક ન થવો જોઈએ; પરંતુ યોગ્ય પ્રકરણોમાં, એક્સ ડેબિટો જસ્ટિટિયે, વાસ્તવિક અને મહત્વપૂર્ણ ન્યાય કરવા માટે તેનો ઉપયોગ થવો જોઈએ, કારણ કે

એવો ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવા માટે જ અદાલતો અસ્તિત્વમાં છે. સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતને પ્રાપ્ત સત્તાઓ અત્યંત વ્યાપક છે અને આ સત્તાની વિશાળતાને ધ્યાનમાં લેતા, તેના ઉપયોગમાં અતિશય સાવચેતી આવશ્યક બને છે. અદાલતોએ એ બાબતે સાવધાન રહેવું જોઈએ કે આ સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે તેમનો નિર્ણય સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો પર આધારિત હોય.

૧૩૪. ડૉ. રઘુબીર શરણ વિ. બિહાર રાજ્યના મામલે આ અદાલતને વડી અદાલતની સ્વાભાવિક સત્તાની વ્યાપ્તિ અને તે ક્યારે ઉપયોગમાં લેવાય તે અંગેના તેના અધિકારક્ષેત્રનું પરીક્ષણ કરવાનો અવસર મળ્યો હતો. મુધોલકર, ન્યાયાધીશે, પોતાનાં તથા રઘુબર દયાલ, ન્યાયાધીશ માટે બોલતાં, પ્રિવી કાઉન્સિલ તથા વિવિધ વડી અદાલતોના નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કર્યા બાદ આ મુજબ ઠરાવ્યું હતું: "... રાજ્યમાં ફોજદારી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી સર્વોચ્ચ અદાલત તરીકે દરેક વડી અદાલત પાસે ન્યાયના હેતુઓ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કોઈપણ આદેશ કરવાની સ્વાભાવિક સત્તા હોય છે તેમ છતાં, આ અસાધારણ સત્તા હોવાથી, તેનો આશ્રય માત્ર ત્યારે જ લેવાશે જ્યારે કોઈ અધિનસ્ત અદાલત દ્વારા તેની સત્તાનો સ્પષ્ટ દુરુપયોગ સુધારવો જરૂરી હોય"

૧૩૭. સંહિતાની કલમ ૪૮૨ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલી આ અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ યોગ્ય ફરિયાદ પક્ષને દબાવી દેવા

માટે કરવો જોઈએ નહીં. વડી અદાલત, રાજ્યની સર્વોચ્ચ અદાલત હોવાને કારણે, સામાન્ય રીતે તેવા પ્રકરણમાં અસમયે નિર્ણય આપવાથી નિવૃત્ત રહેવી જોઈએ, જેમાં સમગ્ર હકીકતો અત્યંત અધૂરી અને અસ્પષ્ટ હોય; વિશેષ કરીને ત્યારે, જ્યારે પુરાવા એકત્રિત કરવામાં આવ્યા ન હોય અને અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા ન હોય, અને તેમાં સંકળાયેલા મુદ્દાઓ, ભલે તથ્ય સંબંધિત હોય કે કાનૂની, અત્યંત મહત્વના હોય અને પૂરતી સામગ્રી વિના તેમને તેમના સાચા પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવામાં આવી શકતા ન હોય. નિશ્ચિતપણે, કયા પ્રકારના કેસોમાં વડી અદાલત કોઈપણ તબક્કે કાર્યવાહી રદ કરવાની તેની અસાધારણ અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરશે તે અંગે કોઈ કડક અને અચલ નિયમ ઘડી શકાય નહીં....."

ધારા ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રની વ્યાપ્તિ તરફ ધ્યાન દોરતા, આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ ઓરિસ્સા વિ. દેબેન્દ્ર નાથ પઢી ના કેસમાં ફરીથી નીચે મુજબ પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો:—

"ઉપરોક્ત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ અદાલત એવા દુર્લભ અને અપવાદરૂપ કેસોની વિચારણા કરી રહી હતી, જેમાં વડી અદાલત

સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ ૨૬ કરવાની અધિકારક્ષેત્રની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે નિર્વિવાદ પુરાવાનો વિચાર કરી શકે. જોકે, વર્તમાન કેસમાં સંકળાયેલ પ્રશ્ન સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અધિકારક્ષેત્રની સત્તાના ઉપયોગ વિશેનો નથી, જેમાં અરજી સાથે આરોપી ઉત્તમ ગુણવત્તાવાળા નિર્વિવાદ પુરાવા રજૂ કરી તેના આધારે ૨૬ કરવાની માગ કરી શકે, પરંતુ આરોપી દ્વારા આરોપ નિર્ધારણના તબક્કે સામગ્રી રજૂ કરવાનો દાવો કરાયેલા અધિકાર વિશેનો છે.”

ફરી એકવાર, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતને પ્રાપ્ત સત્તાઓના અત્યંત વિસ્તૃત પરિશીલન બાદ, આ અદાલતે ઇન્દર મોહન ગોસ્વામી અને અન્ય વિ. ઉત્તરાંચલ રાજ્ય અને અન્યના કેસમાં અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે ઉપરોક્ત સત્તાઓ અત્યંત વ્યાપક છે અને સત્તાની આ અતિપ્રચુરતા તેના પ્રયોગમાં વિશેષ સાવધાની અનિવાર્ય બનાવે છે. અદાલતે સાવચેત રહેવું જોઈએ કે આ સત્તાના પ્રયોગમાં તેનો નિર્ણય સદૃઢ સિદ્ધાંતો પર આધારિત હોય. સ્પષ્ટ રીતે નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું કે વડી અદાલતોને નાગરિક તેમજ ફોજદારી બાબતોમાં, હિતાવહ જાહેર હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે, આંતરિક સત્તાઓથી સજ્જ કરવામાં આવી છે. અદાલતી કાર્યવાહી ઉત્પીડન અથવા પીડનના હથિયારરૂપે પતિત થવા દેવી જોઈએ નહીં. સાથે જ, એ પણ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું કે યોગ્ય ફરિયાદ પક્ષને દબાવી દેવા માટે આંતરિક

સત્તાનો ઉપયોગ થવો જોઈએ નહીં. વડી અદાલતે સામાન્ય રીતે એવા કેસમાં પ્રથમ દૃષ્ટિએ નિર્ણય આપવાથી પરહેજ કરવો જોઈએ, જેમાં તમામ તથ્યો અધૂરા અને અસ્પષ્ટ હોય, ખાસ કરીને જ્યારે પુરાવા એકત્રિત કરવામાં આવ્યા ન હોય અને અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા ન હોય, અને સંકળાયેલા મુદ્દાઓ, ભલે તે હકીકતી હોય કે કાનૂની, એવા વ્યાપના હોય કે પૂરતી સામગ્રી વિના તેમને તેમના સાચા પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવી શક્ય ન હોય. આ અદાલતે ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પોરેશન વિ. એન.ઇ.પી.સી. ઇન્ડિયા લિ. અને અન્યના કેસમાં કરેલા નિરીક્ષણોની પુનરુક્તિ કરતાં, અદાલતે ફરીથી વ્યાપારી વર્તુળોમાં શુદ્ધ નાગરિક વિવાદોને ફોજદારી કેસોમાં રૂપાંતરિત કરવાની વધતી જતી વૃત્તિ અંગે ચેતવણી આપી હતી. અદાલતે પુનરાવર્તન કર્યું હતું કે જેમાં કોઈ ફોજદારી ગુનો સંકળાયેલો ન હોય એવા નાગરિક વિવાદો અને દાવાઓનું નિરાકરણ ફોજદારી ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા દબાણ લાવીને કરવાનો કોઈપણ પ્રયાસ નિંદનીય માનવો જોઈએ અને તેને નિરોત્સાહિત કરવો જોઈએ. કલમ ૪૮૨ હેઠળની અધિકારિતા કઈ મર્યાદાઓમાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય તે ડિવાઈન રિટ્રીટ સેન્ટર વિ. કેરળ રાજ્યના કેસમાં ફરીથી ચથાર્થ રીતે નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું:

"અમારા મત પ્રમાણે, સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતને અપરિમિત મનસ્વી અધિકારક્ષેત્ર સોંપવામાં આવ્યું હોય એવી કોઈ વાત નથી. આ સત્તાનો ઉપયોગ મર્યાદિત રીતે, સાવધાનીપૂર્વક અને કાળજી સાથે ફક્ત ત્યારે જ કરવો જોઈએ

જ્યારે એવો ઉપયોગ તે કલમમાં જ નિર્ધારિત કસોટીઓથી ન્યાયસંગત ઠરે. એ સુસ્થાપિત છે કે કલમ ૪૮૨ વડી અદાલતને કોઈ નવી સત્તા પ્રદાન કરતી નથી, પરંતુ સંહિતા ઘડાતા પહેલાં અદાલત પાસે જે અંતર્નિહિત સત્તા હતી, તેનું માત્ર સંરક્ષણ કરે છે. એવી ત્રણ પરિસ્થિતિઓ છે જેમાં અંતર્નિહિત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ થઈ શકે, એટલે કે, (૧) સંહિતા હેઠળના કોઈ આદેશને અમલમાં મૂકવા માટે, (૨) અદાલતી પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે, અને (૩) અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સુરક્ષિત કરવા માટે.”

એમ.એન. ઓઝા અને અન્ય વિ. આલોક કુમાર શ્રીવાસ્તવ અને અન્ય એકના કેસમાં, આ અદાલત એવી પરિસ્થિતિ સાથે વ્યવહાર કરી રહી હતી જેમાં એસ.ડી.જે.એમ. એ યાંત્રિક રીતે અને મનનો કોઈ ઉપયોગ કર્યા વિના પ્રક્રિયા જારી કરી હતી. વધુમાં, વડી અદાલતે એસ.ડી.જે.એમ. ના આદેશને રદ કરવા માટેની અરજિ સંક્ષિપ્ત તથા કારણવિહીન આદેશ દ્વારા ફગાવી દીધી હતી. આવી પરિસ્થિતિમાં, આ અદાલતે આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું :—

"૨૫. જો વિદ્વાન એસ.ડી.જે.એમ.એ હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ તથા ઘટનાઓના ક્રમ પર, તેમજ ફરિયાદી દ્વારા પોતે જ ફરિયાદ સાથે દાખલ કરવામાં

આવેલા દસ્તાવેજો પર, પોતાના મનનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યો હોત, તો નિશ્ચિતપણે તેમણે ફરિયાદ ફગાવી દીધી હોત. તેમને આ ભાન થયું હોત કે આ ફરિયાદ એ જ વ્યવહાર અંગે બેંક દ્વારા ફરિયાદી અને અન્ય લોકો વિરુદ્ધ નોંધાવવામાં આવેલી એફ.આઈ.આર.ના પ્રતિઉત્તરરૂપે કરાયેલ માત્ર પ્રતિવિધિ હતી.

૨૭. હાથ પરનો કેસ વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા મનનો ઉપયોગ ન કરવાના એક અતિ ઉત્તમ દષ્ટાંતરૂપ છે. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે ફરિયાદની સામગ્રીનું પણ પરીક્ષણ કર્યું નહોતું, નોંધપાત્ર દસ્તાવેજ સામગ્રી તો નોંધ પર ઉપલબ્ધ હોવા છતાં તેની તો વાત જ દૂર રહી. અપીલકર્તાઓને હાજર થવા સમન્સ જારી કરવા પહેલાં પ્રાથમિક પુરાવાનું નોંધણીકરણ કરતી વેળાએ વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ ખરેખર મૌન દર્શક બની રહ્યા હતા.

૨૮. અપીલકર્તાઓ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી અરજીનો નિકાલ કરતી વખતે, વડી અદાલતે તેની વિચારણા માટે તેની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલા મૂળભૂત તથ્યો તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યા વિના સ્પષ્ટ ભૂલ કરી હતી.

૨૯. આ સત્ય છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની અધિકારક્ષેત્રની કસરત કરતી વખતે અદાલત આક્ષેપોની સત્યતા કે અસત્યતાની તપાસ કરી શકતી નથી અને નોંધપાત્ર દસ્તાવેજોમાં ઉપલબ્ધ, જે કોઈ હોય તો, પુરાવાની મૂલવણી કરી શકતી નથી. સામાન્ય રીતે, વડી અદાલત પ્રારંભિક

તબક્કે અથવા તપાસ/પૂછપરછ ચાલુ હોય ત્યારે ફોજદારી કાર્યવાહી ૫૮૨ હસ્તક્ષેપ કરતી નથી.

૩૦. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરતાં વડી અદાલત દ્વારા હસ્તક્ષેપ માત્ર ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે આવા હસ્તક્ષેપ માટેનો સ્પષ્ટ કેસ સ્થાપિત થતો હોય. પ્રારંભિક તબક્કામાં પણ વડી અદાલત દ્વારા વારંવાર અને અકારણ કરવામાં આવતો હસ્તક્ષેપ, ફોજદારી કેસની તપાસની પ્રગતિમાં અવરોધ ઊભો કરી શકે છે, જે લોકહિતમાં ન પણ હોય. પરંતુ, એ સાથે સાથે, જ્યાં ન્યાયના હિતમાં એવું આવશ્યક હોય, અને એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો એટલા અસંગત અને સ્વભાવતઃ અતિઅસંભવિત હોય કે જેના આધારે કોઈપણ નિષ્પક્ષ અને માહિતગાર નિરીક્ષક કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતા આધારના અસ્તિત્વ અંગે ક્યારેય ન્યાયસંગત અને યોગ્ય નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકે નહીં, ત્યાં વડી અદાલત પોતાની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરવાથી ઈનકાર કરી શકતી નથી. આવા કેસોમાં અધિકારિતાનો ઉપયોગ ન કરવાથી પણ અન્યાય સર્જાઈ શકે છે, ખાસ કરીને તેવા કેસોમાં જ્યાં ફરિયાદી ફરિયાદમાં આરોપી તરીકે દર્શાવાયેલા વ્યક્તિઓ પર દબાણ લાવવા અને તેમને હેરાન કરવા માટે ફોજદારી કાયદાને ગતિમાં મૂકે છે."

૩૩. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને, હવે અમે આ તપાસી શકીએ કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની સ્વભાવી સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે વડી અદાલતે યોગ્ય અભિગમ અપનાવ્યો હતો કે નહીં.

વડી અદાલતે ઉપર વર્ણવ્યા મુજબની હકીકતોનો વિસ્તૃત ઉલ્લેખ કર્યો છે. ત્યારબાદ, વડી અદાલતે પક્ષકારોની તરફેથી કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. વડી અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે કંપની/નિગમને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૧૫ હેઠળના ગુનાના કમિશન માટે જરૂરી દોષિત મનોદશા નહીં હોય. વડી અદાલતે કલ્પનાથ રાય વિ. સ્ટેટ ના કેસમાં આ અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલા નિરીક્ષણો પર આધાર રાખ્યો અને એમ.વી. જવાલી વિ. મહાજન બોરવેલ એન્ડ કો. ના કેસના ચુકાદાને ભિન્ન ઠેરવ્યો. એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું છે કે કંપની કાયદેસરની વ્યક્તિ હોવાને કારણે છેતરવાનો ઇરાદો રાખી શકતી નથી, જે છેતરપિંડીના ગુનામાં આવશ્યક દોષિત મનોદશા છે. વડી અદાલતના મત મુજબ, ભલે કંપની છેતરપિંડીની ભોગ બનનાર હોઈ શકે, પરંતુ તે છેતરપિંડી કરનાર બની શકતી નથી. ગુનો કરવા માટે જરૂરી દોષિત મનોદશા રાખવાની ક્ષમતા માત્ર કુદરતી વ્યક્તિમાં જ હોઈ શકે. વડી અદાલતના મત મુજબ, એ જ તર્ક ષડયંત્રના ગુનાના સંદર્ભમાં પણ લાગુ પડશે, કારણ કે તેમાં ગેરકાયદેસર કાર્ય કરવા માટે દોષિત મનનો સમાવેશ થાય છે.

૩૪. ફરિયાદીએ જેના પર અવલંબન મૂક્યું છે તે ચુકાદાઓને વડી અદાલતે ભિન્ન ગણાવ્યા છે, કારણ કે તેઓ આવકવેરા અધિનિયમ, આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ખાદ્ય ભેળસેળ અધિનિયમ અને ટાડા અધિનિયમ જેવા વિવિધ અધિનિયમોમાં સમાવિષ્ટ વિશેષ જોગવાઈઓ સંબંધિત છે. નોંધવામાં આવ્યું છે કે કલ્પનાથ રાય વિ. રાજ્ય મામલામાં આ અદાલત ટાડા અધિનિયમની જોગવાઈઓ સાથે સંકળાયેલી હતી. વડી અદાલતનો વધુમાં એવો મત હતો કે

ભારતીય દંડ સંહિતામાં ઉપરોક્ત અધિનિયમો જેવી કોઈ જોગવાઈ નથી. કારણ કે કલમ ૪૧૫ હેઠળ છેતરપિંડીનો ગુનો અને કલમ ૧૨૦બી હેઠળ ષડ્યંત્રનો ગુનો માત્ર કુદરતી વ્યક્તિ દ્વારા જ આચરી શકાય, તેથી "જે કોઈ" શબ્દસમૂહમાં કંપની જેવી કાનૂની વ્યક્તિનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી. વડી અદાલતે એ.કે. ખોસલા વિ. ટી.એસ. વેંકટેસનના કેસમાં કલકત્તા વડી અદાલતના ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેમાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે નિગમિત સંસ્થાની ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી સંબંધે બે કસોટીઓ છે, એટલે કે, પ્રથમ માનસિક દોષભાવની કસોટી અને બીજી કેદની ફરજિયાત સજાની કસોટી. જોકે, તે વિષય પર વડી અદાલતે કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો નથી. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષોને ધ્યાનમાં રાખીને, વડી અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે પ્રતિવાદી સામે ફરિયાદ ટકાઉ રહેશે નહીં.

૩૫. અમારો વિચારપૂર્વકનો અભિપ્રાય છે કે શ્રી જેઠમલાણીની આ રજૂઆતમાં ઘણો સાર છે કે કાયદાના શાસનથી સંચાલિત વિશ્વભરના લગભગ તમામ અધિકારક્ષેત્રોમાં હવે કંપનીઓ અને કોર્પોરેટ ગૃહો માત્ર આ આધાર પર ફોજદારી કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિનો દાવો કરી શકતા નથી કે તેઓ ફોજદારી ગુનાઓના આચરણ માટે જરૂરી દોષિત મનોદશા ધરાવવાની ક્ષમતા રાખતા નથી. ઇંગ્લેન્ડ અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં કાનૂની સ્થિતિ હવે એવી રીતે સુસ્થિર થઈ ગઈ છે કે તે બાબતે કોઈપણ પ્રકારની શંકા રહેતી નથી કે કોર્પોરેશન ઇરાદાપૂર્વકના ગુનાઓ માટે જવાબદાર ઠરી શકે. ઈ.સ. ૧૯૦૯માં, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ સર્વોચ્ચ અદાલતે

ન્યૂ યોર્ક સેન્ટ્રલ એન્ડ હડસન રિવર રેલરોડ કંપની વિ. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ માં આ સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે વ્યક્ત કર્યો હતો:-

"આ સાચું છે કે કેટલાક ગુનાઓ એવા હોય છે કે જે, તેમના સ્વભાવને લીધે, નિગમો દ્વારા કરવામાં આવી શકતા નથી. પરંતુ ગુનાઓનો એક વિશાળ વર્ગ એવો છે, જેમાં ફેડરલ અધિનિયમો હેઠળ ગેરરીતે રાહત આપવાનો ગુનો એક છે, જ્યાં ગુનો કાયદા દ્વારા પ્રતિબંધિત બાબતોને જાણપૂર્વક કરવાથી બને છે. ગુનાઓના તે વર્ગમાં અમને એવું માનવા માટે કોઈ યુક્તિસંગત કારણ દેખાતું નથી કે નિગમોને તેમના પ્રતિનિધિઓના જ્ઞાન અને આશય માટે, જ્યારે તેઓને પ્રદાન કરવામાં આવેલી સત્તાની મર્યાદામાં કાર્ય કરતા હોય, જવાબદાર ન ઠેરવવામાં આવે અને તેમના પર આરોપ ન મૂકી શકાય. જો એવું ન હોય, તો ઘણા ગુનાઓ દંડિત થયા વિના રહી જાય અને કાયદાના ઉદ્દેશ્યમાં કૃત્યો કરવામાં આવે, જ્યાં, વર્તમાન કેસની જેમ, અધિનિયમ જાહેર નીતિના હિતમાં પ્રતિબંધિત કેટલીક પ્રથાઓથી દૂર રહેવા માટે તમામ વ્યક્તિઓને, નિગમ સ્વરૂપની હોય કે ખાનગી, બાધ્ય કરે છે. * * * અમને કાયદામાં કોઈ માન્ય વાંધો દેખાતો નથી, અને જાહેર નીતિમાં દરેક કારણ એવું છે કે જે નિગમ આ વ્યવહારથી લાભ મેળવે છે અને જે માત્ર તેના પ્રતિનિધિઓ અને અધિકારીઓ મારફતે જ કાર્ય કરી શકે છે, તેને પરિવહનના દરો

નક્કી કરવા અને સ્થિર કરવા સંબંધિત વિષયમાં કાર્ય કરવાની સત્તા જેને સોંપવામાં આવી છે એવા તેના પ્રતિનિધિઓના જ્ઞાન અને આશયને કારણે દંડ દ્વારા દંડનીય ઠેરવવામાં આવે, અને જેના જ્ઞાન અને આશયો તે નિગમને આક્ષેપિત કરી શકાય જેના માટે તે પ્રતિનિધિઓ કાર્ય કરે છે. કાયદાએ સૌના અધિકારોનો, અને નિગમોના અધિકારોનો પણ વ્યક્તિઓના અધિકારો જેટલો જ, વિચાર કરવો જોઈએ, છતાં તે આ હકીકત પ્રત્યે આંખ મીંચી શકતું નથી કે આધુનિક સમયમાં વ્યવસાયના બહુ મોટા ભાગના વ્યવહારો આ સંસ્થાઓ મારફતે ચલાવવામાં આવે છે, અને વિશેષ કરીને આંતર-રાજ્ય વાણિજ્ય લગભગ સંપૂર્ણપણે તેમના હાથે છે; અને એ જૂના તથા ખંડિત સિદ્ધાંતના આધારે કે નિગમ ગુનો કરી શકતું નથી, તેમને તમામ દંડમાંથી મુક્તિ આપવી એ વાસ્તવમાં વિષયવસ્તુ પર અસરકારક નિયંત્રણ રાખવાના અને નિશાન બનાવવામાં આવેલા દુરુપયોગોનું સુધારણ કરવાના એકમાત્ર સાધનને દૂર કરી દેવા સમાન થશે.

ઉપરોક્ત ભાવના ૧૯ અમેરિકન જ્યુરિસપ્રુડન્સ રડી પરા ૧૪૩૪ માં નીચેના શબ્દોમાં પુનરોચ્ચારિત કરવામાં આવી છે:—

"લોર્ડ હોલ્ટે એમ કહ્યું હોવાનું અહેવાલમાં નોંધાયું છે (એનોનિમસ, ૧૨ મોડ પપ૯, ૮૮ ઇંગ રીપ્રિન્ટ ૧૧૬૪) કે 'કોર્પોરેશન સામે ફોજદારી આરોપ મૂકાઈ શકતો નથી, પરંતુ તેના વ્યક્તિગત સભ્યો સામે મૂકી શકાય છે'. આ નિવેદનના આધાર પર પ્રારંભિક લેખકોએ એવું કહ્યું હતું કે સામાન્ય કાયદા હેઠળ કોર્પોરેશન સામે ફોજદારી આરોપ મૂકાઈ શકતો નથી, અને આ દૃષ્ટિકોણ કેટલાક પ્રારંભિક કેસોમાં અદાલતો દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. તેમ છતાં, હવે વ્યાપક સામાન્ય નિયમ સુસ્થાપિત થઈ ગયો છે કે કોર્પોરેશન પર ફોજદારી જવાબદારી આવી શકે છે. આ નિયમ દુરાચરણરૂપ કૃત્યો જેટલો જ કર્તવ્યચ્યુતિરૂપ કૃત્યો પર પણ લાગુ પડે છે, અને ગુનો રચનાર કૃત્ય સત્તાની સીમાથી બહારનું હતું તે બાબત ગૌણ છે. એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું છે કે ૯ ફેક્ટો કોર્પોરેશનને પણ ફોજદારી રીતે જવાબદાર ઠેરવી શકાય. જેમ અપકૃત્યોના મામલાઓમાં સામાન્ય નિયમ પ્રચલિત છે તેમ, કોર્પોરેશન તેના અધિકારી અથવા પ્રતિનિધિના કૃત્યો માટે ફોજદારી રીતે જવાબદાર થઈ શકે છે, જો માનવામાં આવે કે તે કૃત્યો તેણે સત્તાપ્રાપ્ત અધિકારોનો ઉપયોગ કરતી વખતે કર્યા હતા, અને તે માટે એ પુરાવાની જરૂર નથી કે તે કૃત્ય માટે કોર્પોરેશન દ્વારા સ્પષ્ટ સત્તા આપવામાં આવી હતી અથવા મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. કાયદાના ઉદ્ધંધન સામે પોતાના પ્રતિનિધિઓને

કોર્પોરેશન દ્વારા કરવામાં આવેલ વિશિષ્ટ પ્રતિબંધ કોઈ બચાવ નથી. તેમ છતાં, એવો નિયમ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે કે કોર્પોરેશનો નાગરિક અથવા ફોજદારી રીતે માત્ર તેમના એવા પ્રતિનિધિઓના કૃત્યો માટે જ જવાબદાર થાય છે, જેઓ તે વિશિષ્ટ બાબતમાં તેમના માટે કાર્ય કરવાની સત્તા ધરાવતા હોય, જેમાંથી તેઓ સામે આક્ષેપિત ગેરકાયદેસર વર્તન ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા તે ધંધાકીય પ્રવૃત્તિમાં, જેના સાથે તે સંબંધિત હોય.

ફરીથી ૧૯ કોર્પસ જ્યુરિસ સેકન્ડમ, પરિછેદ ૧૩૬૩ માં નીચે મુજબ અવલોકિત કરવામાં આવ્યું છે:—

"કોઈ નિગમ તેવા ગુનાઓ માટે પણ ફોજદારી રીતે જવાબદાર ઠરી શકે છે, જેઓમાં મનશયનો વિશિષ્ટ તત્વ સામેલ હોય, તેમજ તેવા ગુનાઓ માટે પણ, જેઓમાં એવો તત્વ સામેલ ન હોય; અને, યદ્યપિ કેટલાક ગુનાઓ એવા વ્યક્તિગત અને દુભાવનાપૂર્ણ મનશયની માંગ કરે છે કે નિગમને તે ગુનાઓ કરવાને અસમર્થ માનવામાં આવે છે, તેમ છતાં, યોગ્ય પરિસ્થિતિઓમાં તેના પ્રતિનિધિનો ગુનાહિત મનશય તેની ઉપર આરોપિત કરી શકાય છે જેથી તેને જવાબદાર ઠરાવી શકાય; અને આવા આરોપણ માટેની આવશ્યક શરતો મૂળભૂત રીતે એ જ છે, જે દીવાની કાર્યવાહીમાં નિગમો ઉપર દુર્ભાવના આરોપિત કરવા માટે જરૂરી હોય છે."

૩૬. ઇંગ્લેન્ડની અદાલતોએ આ માન્યતાને સ્પષ્ટ અને દઢ રીતે નામંજૂર કરી છે કે કોઈ નિગમિત સંસ્થા એવો ફોજદારી ગુનો કરી શકતી નથી, જે મનની વિશિષ્ટ સ્થિતિ આવશ્યક ધરાવતા ઇચ્છાપૂર્વકના કૃત્યનું પરિણામ હોય. ઉપરોક્ત માન્યતાને આર્પણ અને આરોપણના સિદ્ધાંત અપનાવીને નામંજૂર કરવામાં આવી છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, કંપની/નિગમિત સંસ્થાના "અલ્ટર ઇગો", અર્થાત્ કંપનીના વ્યવસાયને દિશા આપતી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહની ગુનાહિત મનોદશા, નિગમ પર આરોપિત ગણાશે. આ તબક્કે ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક પ્રોસિક્યુશન્સ વિ. કેન્ટ એન્ડ સસેક્સ કોન્ટ્રેક્ટર્સ લિ. ના કેસમાં મેકનોટન, જે. દ્વારા કરાયેલા અવલોકનો નોંધવા યોગ્ય રહેશે:

"કોર્પોરેટ સંસ્થા એક એવો 'વ્યક્તિ' છે કે જેને, તેની પાસે રહેલા વિવિધ લક્ષણોમાંથી, જાણવાની અને ઇરાદો રચવાની ક્ષમતા ધરાવતા મનનું લક્ષણ આરોપિત કરવું જોઈએ — હકીકતમાં, તેના વિરુદ્ધ સૂચન કરવાનો સમય ઘણો વીતી ગયો છે. તે માત્ર તેના માનવીય પ્રતિનિધિઓ મારફતે જ જાણ કરી શકે અથવા ઇરાદો રચી શકે, પરંતુ પરિસ્થિતિ એવી હોઈ શકે છે કે પ્રતિનિધિનું જ્ઞાન કોર્પોરેટ સંસ્થાને આરોપિત કરવું જરૂરી બને. પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર વકીલ કહે છે કે, ભલે કોર્પોરેટ સંસ્થા ઇરાદો રાખવાની ક્ષમતા ધરાવતી હોઈ શકે, પરંતુ તે ફોજદારી ઇરાદો રાખવાની ક્ષમતા ધરાવતી નથી. આ વિશિષ્ટ કેસમાં તે ઇરાદો છેતરપિંડી કરવાનો ઇરાદો હતો. જો, જેમ કે આ કેસમાં, કોર્પોરેટ સંસ્થાનો

જવાબદાર પ્રતિનિધિ કોઈ દસ્તાવેજ તે ખોટો હોવાનું જાણીને અને તે છેતરવાનો હેતુ સિદ્ધ કરે તેવા ઇરાદાથી રજૂ કરે, તો વિસકાઉન્ટ કાલ્ડેકોટ, એલ.સી.જે., એ ઉદ્દેખિત કરેલા અધિકૃત નિર્ણયોના અનુસંધાનમાં, મારી સમજ મુજબ, તેનું જ્ઞાન અને તેનો ઇરાદો કોર્પોરેટ સંસ્થાને આરોપિત કરવો જ જોઈએ.”

લોર્ડ કેનિંગ દ્વારા એચ.એલ.બોલ્ટન (એન્ગ્.) કો. લિ. વિ. ટી.જે.ગ્રાહમ એન્ડ સન્સના કેસમાં નીચેના શબ્દોમાં આ સિદ્ધાંતનું પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો છે:—

"એક કંપનીને અનેક રીતે માનવ શરીર સમાન ગણાવી શકાય. તેની પાસે મગજ અને એક નર્વ-કેન્દ્ર હોય છે, જે તે શું કરે છે તેનો નિયંત્રણ કરે છે. તેની પાસે હાથ પણ હોય છે, જે સાધનો પકડી રાખે છે અને કેન્દ્ર તરફથી મળતી દિશાઓ અનુસાર કાર્ય કરે છે. કંપનીમાંના કેટલાક લોકો માત્ર નોકરો અને પ્રતિનિધિઓ હોય છે, જે કામ કરવા માટેના હાથથી વધુ કંઈ નથી અને એમ કહી શકાય નહીં કે તેઓ મન અથવા ઇચ્છાશક્તિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. બીજા કેટલાક નિર્દેશકો અને વ્યવસ્થાપકો હોય છે, જે કંપનીના માર્ગદર્શક મન અને ઇચ્છાશક્તિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને તે શું કરે છે તેનું નિયંત્રણ રાખે છે. આ વ્યવસ્થાપકોની માનસિક સ્થિતિ

કંપનીની માનસિક સ્થિતિ ગણાય છે અને કાયદો પણ તેને એવી જ રીતે માને છે. તેથી તમે જોશો કે, જ્યાં કાયદો અપકૃત્યમાં જવાબદારીની શરત તરીકે વ્યક્તિગત દોષની માંગ કરે છે, ત્યાં વ્યવસ્થાપકનો દોષ કંપનીનો વ્યક્તિગત દોષ ગણાશે. આ વાત લોર્ડ હેલ્ડેનના લેન્નાર્સ કેરીંગ કો. લિ. વિ. એશિયાટિક પેટ્રોલિયમ કો. લિ. (એ.સી. માં પૃષ્ઠ ૭૧૩, ૭૧૪) ના ભાષણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. તેવી જ રીતે ફોજદારી કાયદામાં પણ, જ્યાં કાયદો ફોજદારી ગુનાની શરત તરીકે દોષિત મનની માંગ કરે છે, ત્યાં નિર્દેશકો અથવા વ્યવસ્થાપકોનું દોષિત મન કંપનીને જ દોષિત બનાવશે.”

૩૭. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત ટેસ્કો સુપરમાર્કેટ્સ લિ. વિ. નેટ્રાસ મામલામાં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના નિર્ણયથી ઇંગ્લેન્ડમાં દબાયે સ્થાપિત થઈ ગયો છે. ફોજદારી ગુનાઓ બાબતે નિગમની જવાબદારીનો સિદ્ધાંત નિર્દિષ્ટ કરતાં લોર્ડ રીડે કાયદાનો નીચે મુજબનો સિદ્ધાંત વ્યક્ત કર્યો હતો:—

મારે શરૂઆતમાં એ વ્યક્તિગત સત્તાના સ્વરૂપ પર વિચાર કરવો આવશ્યક છે, જે કાનૂન કાનૂની કલ્પનાના આધારે નિગમને આરોપિત કરે છે. જીવંત વ્યક્તિ પાસે મન હોય છે, જેને જ્ઞાન હોઈ શકે છે અથવા આશય હોઈ શકે છે અથવા તે બેદરકારી દાખવી શકે

છે, અને તેના આશયોને અમલમાં મૂકવા માટે તેના હાથ હોય છે. નિગમ પાસે આમાંથી કશું જ નથી; તેને જીવંત વ્યક્તિઓ મારફતે કાર્ય કરવું પડે છે, જોકે હંમેશા એક જ વ્યક્તિ અથવા એ જ વ્યક્તિ દ્વારા નહીં. ત્યારે જે વ્યક્તિ કાર્ય કરે છે તે કંપની માટે બોલતી કે કાર્ય કરતી નથી. તે કંપની તરીકે કાર્ય કરે છે અને જેનું મન તેના કાર્યોનું દિશાનિર્દેશન કરે છે તે કંપનીનું મન છે. કંપની પર પરોક્ષ જવાબદારી થોપવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. તે નોકર, પ્રતિનિધિ, એજન્ટ અથવા સોંપણીધારક તરીકે કાર્ય કરતો નથી. તે કંપનીનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે અથવા એમ કહી શકાય કે, પોતાના યોગ્ય કાર્યક્ષેત્રની અંદર, તે કંપનીના વ્યક્તિત્વ દ્વારા સાંભળે છે અને બોલે છે, અને તેનું મન કંપનીનું મન છે. જો તે દોષિત મન હોય, તો તે દોષ કંપનીનો દોષ ગણાય. એકવાર હકીકતો નિશ્ચિત થઈ જાય ત્યાર પછી, કોઈ વ્યક્તિ નિર્ધારિત કાર્યો કરતી વખતે કંપની તરીકે માનવી કે માત્ર કંપનીનો નોકર અથવા એજન્ટ તરીકે માનવી, તે કાનૂનનો પ્રશ્ન જ હોવો જોઈએ. એવા કિસ્સામાં કંપનીની કોઈપણ જવાબદારી માત્ર કાયદેસરની જવાબદારી અથવા પરોક્ષ જવાબદારી જ હોઈ શકે.

૩૮. ઉપરોક્તમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કોઈ નિગમ હકીકતમાં કોઈપણ વ્યક્તિ જેટલી જ સ્થિતિમાં હોય છે અને તેને સામાન્ય કાનૂન તથા કાયદેસર ગુનાઓ,

જેમાં દોષભાવના જરૂરી હોય તેવા ગુનાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, માટે દોષિત ઠેરવી શકાય છે. નિગમની ફોજદારી જવાબદારી ત્યારે ઉદ્ભવે છે જ્યારે નિગમના વ્યવસાય સંબંધે તેની બાબતો પર નિયંત્રણ ધરાવતી કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહ દ્વારા કોઈ ગુનો કરવામાં આવે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, તે નક્કી કરવું આવશ્યક બને છે કે તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહની સત્તા અને નિયંત્રણની તીવ્રતા એટલી છે કે એવું કહી શકાય કે નિગમ તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહ દ્વારા વિચારે છે અને કાર્ય કરે છે. આ મુદ્દા અંગે કેનેડામાં કાનૂનની સ્થિતિ પણ લગભગ એવી જ છે. કંપનીના ‘અલ્ટર ઇગો’ના સિદ્ધાંતના આધારે દોષભાવના નિગમોને આરોપિત કરવામાં આવે છે.

૩૯. જ્યાં સુધી ભારતનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી આ દેશની કાનૂની સ્થિતિ આ અદાલતની બંધારણીય પીઠ દ્વારા સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક વિ. ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એન્ફોર્સમેન્ટ ના કેસમાં આપેલા ચુકાદામાં સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. આ દેશમાં તેમજ અન્ય અધિકારક્ષેત્રોમાં પ્રચલિત સમગ્ર ન્યાયનિર્ણયોનું વિગતવાર પરિશીલન કર્યા બાદ, નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે:

"આ બાબતે કોઈ વિવાદ નથી કે કંપની ફોજદારી ગુનાઓ માટે અભિયોજિત કરવામાં અને દંડિત કરવામાં જવાબદાર છે. યદ્યપિ અગાઉના કેટલાક અધિકૃત નિર્ણયો એવા પ્રભાવના ધરાવે છે કે

નિગમો ગુનો કરી શકતા નથી, તો પણ સામાન્ય રીતે સ્વીકારાયેલ આધુનિક નિયમ એવો છે કે, એવા ગુનાઓ સિવાય કે જેઓ બાબતે એવું માનવામાં આવે છે કે તેવા ગુનાઓ નિગમ દ્વારા કરવામાં અસમર્થ છે કારણ કે તેમાં વ્યક્તિગત દુર્ભાવનાપૂર્ણ ઇરાદો સંકળાયેલો હોય છે, નિગમ તેના એજન્ટો મારફતે ફોજદારી કૃત્ય કરવામાં આવ્યું હોય તથાપિ, આરોપપત્ર કે અન્ય ફોજદારી પ્રક્રિયા હેઠળ આવરી શકાય છે."

આ અદાલતે એ રજૂઆત પણ નામંજૂર કરી હતી કે જ્યાં કસ્ટોડિયલ સજા ફરજિયાત હોય તેવા કેસોમાં કોઈ કંપની ફોજદારી ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીથી બચી શકે. સમગ્ર મુદ્દાની તપાસ કર્યા પછી, નીચે મુજબ અવલોકિત થાય છે:—

"૨૭. દંડ સંહિતાના ગુનાઓના મામલે, ઉદાહરણ તરીકે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૦ હેઠળ, છેતરપિંડી કરવા અને અપ્રામાણિક રીતે મિલ્કતનું સોંપાણ કરાવવા માટે, નિર્ધારિત સજા એવી છે કે જે કોઈપણ પ્રકારની કેદ હોય અને તેની અવધિ સાત વર્ષ સુધી વિસ્તરી શકે છે, અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે; અને કલમ ૪૧૭ હેઠળના ગુના માટે, એટલે કે, સરળ છેતરપિંડી માટે, નિર્ધારિત સજા એવી છે કે જે કોઈપણ પ્રકારની કેદ હોય અને તેની અવધિ એક વર્ષ સુધી વિસ્તરી શકે છે અથવા દંડ અથવા

બંને. જો અપીલકર્તાઓની દલીલ સ્વીકારવામાં આવે, તો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૧૭ હેઠળના ગુના માટે, જે ગૌણ સ્વરૂપનો ગુનો છે, કંપની સામે ફરિયાદ ચલાવી શકાય અને તેને દંડથી દંડિત કરી શકાય, જ્યારે કલમ ૪૨૦ હેઠળના ગુના માટે, જે છેતરપિંડીનું ગંભીર સ્વરૂપ છે અને જેના દ્વારા ભોગ બનનારને અપ્રામાણિક રીતે મિલ્કત સોંપવા પ્રેરિત કરવામાં આવે છે, કંપની સામે ફરિયાદ ચલાવી શકાતી નથી કારણ કે ત્યાં કેદની ફરજિયાત સજા છે.

૨૮. તે જ રીતે ભારતીય દંડ સંહિતામાં પણ એવા ગંભીર સ્વરૂપના અનેક અન્ય ગુનાઓ વર્ણવાયેલા છે, જેમાં કોઈ નિગમિત સંસ્થાને પણ દોષિત ઠરાવવામાં આવી શકે છે, અને જેના માટે નિર્ધારિત સજા ફરજિયાત કેદની સજા છે. વિવિધ અધિનિયમો હેઠળ પણ આવા અન્ય ગુનાઓની શ્રેણી છે, જેમાં આરોપી કેદની સજા અને દંડથી દંડનીય બને છે.

૩૦. કંપનીને કેદની સજા ફટકારી શકાતી ન હોવાથી, અદાલતે દંડ લાદવાની સજાનો આશ્રય લેવો પડે છે, જે નિર્ધારિત સજામાંથી એક છે. વિવિધ અધિનિયમોની રચના તેમજ ભારતીય દંડ સંહિતા

મુજબ, વધુ ગંભીર ગુનાઓ માટે ફરજિયાત કેદની સજા નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. જો અપીલકર્તાઓની દલીલ સ્વીકારવામાં આવે, તો કોઈપણ કંપની અથવા નિગમિત સંસ્થાઓ સામે વધુ ગંભીર ગુનાઓ માટે કાર્યવાહી ચલાવી શકાશે નહીં, જ્યારે તેમના સામે નાની પ્રકૃતિના ગુનાઓ માટે કાર્યવાહી ચલાવી શકાશે, કારણ કે તેમાં નિર્ધારિત સજા કેદની સજા અથવા દંડ છે.

૩૧. કંપનીને કેદની સજા ફરમાવી શકાતી ન હોઈ, અદાલત તે દંડ આપી શકતી નથી; પરંતુ જ્યાં નિર્ધારિત સજા કેદ અને દંડ એવી હોય ત્યાં અદાલત દંડની એવી સજા ફરમાવી શકે છે, જે કંપની સામે અમલમાં મૂકી શકાય. વિધિગત વ્યક્તિના સંદર્ભમાં કલમમાં એવો વિવેકાધિકાર વાંચવામાં આવવો જોઈએ. નિશ્ચિતરૂપે, સ્વાભાવિક વ્યક્તિના સંદર્ભમાં અદાલત એવો જ વિવેકાધિકાર વાપરી શકતી નથી. તેવા સંજોગોમાં અદાલત કાયદા અનુસાર સજા ફરમાવી રહી હોવાનું ગણાશે નહીં. કંપનીના સંદર્ભમાં, અદાલત હંમેશા દંડની સજા ફરમાવી શકે છે અને કેદની સજાને અવગણવામાં આવી શકે, કારણ કે કંપનીના સંદર્ભમાં તેનો અમલ કરવો અશક્ય છે. વિધાનમંડળનો આશય એવો જ જણાય છે અને કાયદાની એવી રચના કરવામાં અમને કોઈ મુશ્કેલી જણાતી નથી. અમને એવું લાગતું નથી કે માત્ર એટલા માટે કે ફરિયાદ પક્ષ અંતે અનિવાર્ય કેદની સજામાં પરિણમે, કોઈપણ ગંભીર ગુનાઓ અંગે

કોઈપણ કંપનીને ફરિયાદી કાર્યવાહીમાંથી સર્વત્રાહી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય. ફર્મ અથવા કંપની જેવી નિગમી સંસ્થાઓ એવી પ્રવૃત્તિઓની શ્રેણી હાથ ધરે છે જે નાગરિકોના જીવન, સ્વતંત્રતા અને સંપત્તિને અસર કરે છે. વિવિધ નિગમો દ્વારા વિશાળ પાયે નાણાકીય અનિયમિતતાઓ કરવામાં આવે છે. ઔદ્યોગિક, વ્યાપારી અને સમાજશાસ્ત્રીય ક્ષેત્રોમાં નિગમી માધ્યમ હવે એટલો મોટો હિસ્સો ધરાવે છે કે સ્થિર અર્થવ્યવસ્થા સાથે શાંતિપૂર્ણ સમાજ માટે નિગમને ફોજદારી કાયદાના આધિન રાખવું આવશ્યક છે.

૩૨. અમે એવો નિષ્કર્ષ કરીએ છીએ કે કંપનીઓને માત્ર એટલા કારણે ફરિયાદ પક્ષથી મુક્તિ મળતી નથી કે ફરિયાદ પક્ષ એવી ગુનાઓના સંબંધમાં છે, જેઓ માટે નિર્ધારિત દંડ અનિવાર્ય કેદ (ચથાર્થપણે કેદ અને દંડ) છે. આ મુદ્દે વેલ્ચિયપ્પા ટેક્સ્ટાઈલ્સના માં બહુમતિ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયો અમે અસ્વીકારીએ છીએ અને તે અનુસાર સંદર્ભનો જવાબ આપીએ છીએ. આ અપીલ સહિત તમામ અપીલોમાં વિવિધ અન્ય દલીલો પણ ઉઠાવવામાં આવી છે; તેથી, તેમને યોગ્ય ખંડપીઠ સમક્ષ સુનાવણી માટે મુકવામાં આવે.

૪૦. આ અવલોકનો કોઈપણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન આપતા નથી કે માત્ર એટલા કારણો કે નિર્ધારિત સજા કેદ અને દંડની છે, કોઈ કંપની/નિગમ ફોજદારી ગુનાની જવાબદારીમાંથી બચી શકતું નથી. ઉપરોક્ત આ અદાલતના ચુકાદાને ધ્યાનમાં લેતા, પ્રતિવાદી પાસે આવશ્યક દોષી મનોદશા હોઈ શકતી નહોતી એવો વડી અદાલતે પહોંચેલો નિષ્કર્ષ સ્પષ્ટપણે ભૂલભર્યો છે, એવો અમારો વિચારપૂર્વકનો અભિપ્રાય છે.

૪૧. ત્યારપછીનો મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન, જેની તપાસ કરવાની આવશ્યકતા છે, તે એ છે કે ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો જો જેમના તેમ સ્વીકારવામાં આવે, તો શું તેઓ પ્રથમ દષ્ટિએ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૧૫ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત છેતરપિંડીના ગુનાના ઘટકો જાહેર કરતાં નથી. ઉપરોક્ત કલમ નીચે મુજબ છે:—

"છેતરપિંડી.— જે કોઈ, કોઈ વ્યક્તિને છેતરથી ગેરમાર્ગે દોરી, કપટપૂર્વક અથવા અપ્રામાણિકતાપૂર્વક તે રીતે છેતરાયેલી વ્યક્તિને કોઈપણ સંપત્તિ કોઈપણ વ્યક્તિને સોંપવા માટે પ્રેરિત કરે છે, અથવા કોઈપણ વ્યક્તિ કોઈપણ સંપત્તિ પોતાના કબજામાં રાખે તે માટે સંમતિ આપવા પ્રેરિત કરે છે, અથવા ઇરાદાપૂર્વક તે રીતે છેતરાયેલી વ્યક્તિને એવું કંઈક કરવા અથવા ન કરવા પ્રેરિત

કરે છે, જે તે આવી રીતે છેતરાઈ ન હોત તો ન કરત અથવા ન છોડત, અને જે કૃત્ય અથવા ઉપેક્ષા તે વ્યક્તિને શરીર, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા સંપત્તિના સંબંધમાં નુકસાન અથવા હાનિ પહોંચાડે છે અથવા પહોંચાડવાની શક્યતા ધરાવે છે, તેને "છેતરપીંડી કરવી" કહેવાય છે.

સ્પષ્ટીકરણ— તથ્યોનું અપ્રામાણિક ગોપન કરવું, આ કલમના અર્થમાં, છેતર છે."

૪૨. ઉપરોક્ત કલમનું સાદું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે તેને સુવિધાપૂર્વક બે ભાગોમાં વહેંચી શકાય છે. પ્રથમ ભાગ એ આવશ્યક બનાવે છે કે આરોપી દ્વારા છેતરાયેલ વ્યક્તિ પ્રત્યે કરાયેલ પ્રપંચ છેતરપીંડીપૂર્ણ અથવા અપ્રમાણિક હોવો જોઈએ. એવો પ્રપંચ છેતરાયેલ વ્યક્તિને પ્રેરિત કરનાર હોવો જોઈએ કે: અથવા તો (એ) કોઈ વ્યક્તિને મિલકત સોંપે; અથવા (બી) કોઈ વ્યક્તિને કોઈ મિલકત પોતાના કબજામાં રાખવા માટે સંમતિ આપે. બીજો ભાગ પણ એ માંગે છે કે આરોપી પ્રપંચ દ્વારા છેતરાયેલ વ્યક્તિને જાણપૂર્વક એવી કોઈ બાબત કરવા અથવા ન કરવા પ્રેરિત કરે, જે તે જો આ રીતે છેતરાયેલ ન હોત તો ન કરત અથવા ન છોડત. વધુમાં, આવું કૃત્ય અથવા અવગણના તે વ્યક્તિને દેહ, મન, પ્રતિષ્ઠા અથવા મિલકત બાબતે નુકસાન અથવા હાનિ પહોંચાડે અથવા પહોંચાડવાની શક્યતા ધરાવતી હોવી જોઈએ. આથી, સ્પષ્ટ છે કે આ

કલમના બન્ને ભાગો હેઠળ છેતરપિંડીના ગુનાઓ માટે પ્રપંચ આવશ્યક ઘટક છે. તેથી, ફરિયાદીને આવશ્યક રીતે સાબિત કરવું પડે કે પ્રેરણા આરોપી દ્વારા કરાયેલા પ્રપંચના પરિણામે જ ઉત્પન્ન થઈ હતી. એવો પ્રપંચ આવશ્યક રીતે એવી પ્રેરણા પેદા કરનાર હોવો જોઈએ કે જેના કારણે ફરિયાદી મિલ્કતથી અલગ પડ્યો હોય અથવા મિલ્કત સોંપી હોય, જે તે પ્રપંચજન્ય પ્રેરણા ન હોત તો અલગ પડ્યો ન હોત અથવા સોંપી ન હોત. આ કલમનું સ્પષ્ટીકરણ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે તથ્યોનું કોઈ અપ્રમાણિક ગોપન હોવું જોઈએ નહીં. અન્ય શબ્દોમાં, સંબંધિત માહિતીનો ખુલાસો ન કરવો પણ તથ્યોના ખોટા પ્રતિનિધિત્વ તરીકે ગણાશે, જે પ્રપંચ તરફ દોરી જાય છે. તેથી, વડી અદાલત માટે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપોની ઉપરોક્ત કલમના પરિપ્રેક્ષ્યમાં તપાસ કરવી આવશ્યક હતી. વડી અદાલતે ૧૯૯૨ના પી.પી.એમ., સ્ટોક પરચેઝ એગ્રીમેન્ટ્સ અને ૧૯૯૫ના પી.પી.એમ.નું વિગતવાર પરીક્ષણ કર્યા બાદ એવો નિષ્કર્ષ કર્યો કે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપોને તેમનાં ચથાર્થ સ્વરૂપે સ્વીકારવામાં આવે તો પણ તે પક્ષકારો વચ્ચેનો માત્ર દીવાની વિવાદ જ પ્રગટ કરે છે.

૪૩. આશ્ચર્યજનક રીતે, વડી અદાલતે કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનું ધ્યાન લીધું અને તેની તુલના વાસ્તવિક પરિસ્થિતિઓ સાથે કરી, છતાં અંતે એવો નિષ્કર્ષ કર્યો કે ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો, ભલે તેઓને તેમના મૂળ સ્વરૂપે સ્વીકારી લેવામાં આવે, તો પણ તેમાંથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળતો નથી કે પ્રતિવાદીએ છેતરપિંડીનો ગુનો કર્યો છે. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષો પર પહોંચતા, વડી અદાલતે વિસ્તૃત કારણો આપ્યા છે. વડી અદાલતે અપીલકર્તાની આ રજૂઆત

નકારી કાઢી કે ૧૯૯૨ પીપીએમ પ્રોસ્પેક્ટસ અથવા માહિતી પુસ્તિકાના સ્વરૂપનું છે, જેમાં જરૂરી હતું કે પ્રકલ્પની વાણિજ્યિક વ્યવહાર્યતા સાથે સંબંધિત તમામ તકનીકી માહિતી વિશ્વાસપૂર્વક અને સંપૂર્ણ રીતે જાહેર કરવામાં આવી હોત. આ રજૂઆતને આ નોંધ સાથે નકારી કાઢવામાં આવી કે ૧૯૯૨ પીપીએમમાં નીચે મુજબની ચેતવણી સમાવાયેલ હતી:—

ઈરિડિયમમાં કરાયેલ રોકાણમાં કેટલાક જોખમો સામેલ છે, જેમાંથી ઘણા ઉપર સૂચિત પરિબલો અને વિકાસો સાથે સંબંધિત છે; સંભવિત રોકાણકારોએ આ સ્મારકપત્રમાં અન્યત્ર દર્શાવવામાં આવેલ ખુલાસાઓ, જેમાં 'જોખમ પરિબલો' શીર્ષક હેઠળના ખુલાસાઓનો સમાવેશ થાય છે, તેનું સાવચેતીપૂર્વક વિચારણા કરવું જોઈએ (૧૯૯૨ પી.પી.એમ. પૃષ્ઠ ૫)

વડી અદાલતે પ્રતિવાદી તરફથી કરવામાં આવેલી આ દલીલો પણ સ્વીકારી કે ૧૯૯૨ના પી.પી.એમ. માં "જોખમ પરિબલો" શીર્ષક ધરાવતું એક અલગ પ્રકરણ સામેલ હતું. આ ભાગ સર્વાધિક મહત્વના જોખમ પરિબલો સાથે સંબંધિત હતો, જે નીચે મુજબ હતા:—

"નવું નિયંત્રિત વ્યવસાયિક સાહસ. કંપની વૈશ્વિક વ્યાપ ધરાવતું એક નવું વ્યવસાયિક સાહસ છે, અને તેની વર્તમાન વ્યવસાય યોજનામાં અનુમાનિત રીતથી તેનો વ્યવસાય ચલાવી શકાય તે પહેલાં અનેક સર્વભૌમ રાષ્ટ્રોમાંથી

નોંધપાત્ર પરવાનગીઓ અને અનુમતિઓ પ્રાપ્ત કરવી જરૂરી રહેશે. તેથી, હિસ્સાઓમાં મૂડીરોકાણ કરવું કે નહીં તે નક્કી કરતી વખતે, સંભાવિત રોકાણકારોએ અન્ય બાબતો ઉપરાંત, કોઈપણ કાર્યકારી ઇતિહાસના લાભ વિના, તેમજ આવી પરવાનગીઓ અને અનુમતિઓ માટે અરજી કરતા અને તે પ્રાપ્ત કરતા પૂર્વે, કંપનીની વ્યવસાય યોજનાના આધારે તેની સંભાવિત વ્યવહાર્યતા અને ભાવી કાર્યક્ષમતાનું મૂલવણ કરવું આવશ્યક છે. જરૂરી પરવાનગીઓ અને અનુમતિઓમાંથી કોઈપણ સમયસર પ્રાપ્ત થશે અથવા કદી પ્રાપ્ત થશે જ તેવી કોઈ ખાતરી આપી શકાય તેમ નથી. (૧૯૯૨ પીપીએમ પૃષ્ઠ ૭૨)”

જ્ઞ. વડી અદાલતના મત અનુસાર, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ ઇરિડિયમ સિસ્ટમ અંગે રોકાણકારોને અજાણ રાખ્યા નહોતા અને સિસ્ટમના વિવિધ પાસાઓ સંબંધે તેમને જરૂરી તમામ માહિતી આપી હતી. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષે પહોંચતાં, વડી અદાલતે નોંધ્યું હતું કે "ફરિયાદનું સાદું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે તેમાં ૧૯૯૩ અને ૧૯૯૪ના સ્ટોક પર્યેઝ એગ્રીમેન્ટ્સનો કોઈ ઉલ્લેખ નથી. હકીકતમાં, આ બે મહત્વપૂર્ણ દસ્તાવેજોમાં રોકાણકારોએ શેરોની ખરીદીના ગુણદોષ અને જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવાની પોતાની ક્ષમતા તથા પોતાના સલાહકારો પર આધાર રાખવાનો સ્વીકાર કર્યો છે." તેથી, વડી અદાલતે એ રજૂઆત નામંજૂર કરી કે સમગ્ર સામગ્રીનો સંપૂર્ણ અને નિખાલસ ખુલાસો કરવામાં આવ્યો નહોતો અને જેના પરિણામે અપીલકર્તાને ઇરિડિયમમાં વિશાળ રોકાણ

કરવા માટે છેતરપિંડીપૂર્વક પ્રેરણા આપવામાં આવી હતી. વડી અદાલતે આપેલો આ નિષ્કર્ષ ધારા જાપની સ્પષ્ટીકરણ તરફ ધ્યાન આપતો નહોતો. ઉપરોક્ત સ્પષ્ટીકરણ વિવિધ ન્યાયિક ઉચ્ચારણો દ્વારા સ્થાપિત થયેલા કાનૂની સિદ્ધાંતોને વૈધાનિક માન્યતા આપે છે કે જીવનાવશ્યક તથ્યોને રોકી રાખતાં અને જાણબૂઝીને કોઈ વ્યક્તિને કંઈક કરવા અથવા ન કરવા માટે પ્રેરિત કરતાં ભ્રામક નિવેદનો છેતરપિંડી ગણાશે. વધુમાં, જો એવું જણાય કે આવા ભ્રામક નિવેદનથી છેતરાયેલી વ્યક્તિને ગેરકાયદેસર રીતે નુકસાન થયું છે, તો તે છેતરપિંડી ગણાશે. આ તબક્કે, વિચારાધીન મુદ્દા સાથે કેટલીક હદ સુધી સંબંધિત એવા ધ ડિરેક્ટર ઇત્યાદિ ઓફ ધ સેન્ટ્રલ રેલવે કંપની ઓફ વેનેઝુએલા વિ. જોસેફ કિશના કેસમાં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે કરેલા અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે. આ કેસમાં, હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે સામાન્ય જનતા પાસેથી રોકાણ આમંત્રિત કરતી પ્રોસ્પેક્ટસ જારી કરનારાઓની ફરજનું પરીક્ષણ કર્યું અને ઠરાવ્યું કે તેઓએ સંબંધિત તમામ તથ્યોનો સત્ય અને સંપૂર્ણ ખુલાસો કરવો આવશ્યક હતો. હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે ન્યૂ બ્રુન્સવિક એન્ડ કેનેડા રેલવે કંપની વિ. મગરિજના કેસમાં કરાયેલા અવલોકનોને અનુમોદન સાથે ઉદ્ઘૃત કર્યા હતા, જેમાં નીચે મુજબ નોંધવામાં આવ્યું છે :-

“.....જે લોકો પ્રસ્તાવિત ઉપક્રમમાં હિસ્સા લેનાર વ્યક્તિઓને પ્રાપ્ત થનારા મહાન લાભો જાહેર જનતાને દર્શાવતા પ્રોસ્પેક્ટસ બહાર પાડે છે, અને તેમાં સમાયેલ રજૂઆતો પર વિશ્વાસ રાખીને હિસ્સા લેવા માટે તેમને આમંત્રિત કરે છે,

તેઓ ઉપર એ ફરજબંધન છે કે તેઓ દરેક બાબતનું કડક અને અતિસાવધ ચોકસાઈ સાથે વર્ણન કરે, અને માત્ર જે હકીકતરૂપ નથી તેને હકીકત તરીકે રજૂ કરવાથી દૂર રહેવું એટલું જ નહીં, પરંતુ તેમની જાણમાં આવેલ એવી એકપણ હકીકત છોડી ન દેવી જોઈએ કે જેનું અસ્તિત્વ કોઈપણ અંશે, હિસ્સા લેવા માટે પ્રેરણા તરીકે પ્રોસ્પેક્ટસમાં દર્શાવવામાં આવેલ અધિકારો અને લાભોના સ્વરૂપ, કે વ્યાપ, કે ગુણવત્તા પર અસર કરી શકે.”]

લોર્ડશીપ્સે આગળ અવલોકન કર્યું કે જેને છેતરવામાં આવ્યો હોય તેવી વ્યક્તિને એ કહેવું કોઈ જવાબ બની શકતું નથી કે યોગ્ય પૂછપરછ દ્વારા તે સત્ય જાણી શક્યો હોત. આ બાબતના આ પાસા અંગે લોર્ડશીપ્સ દ્વારા કરાયેલ અવલોકનો અહીં પુનઃઉત્પન્ન કરવું યોગ્ય રહેશે:

"પરંતુ મને એવું જણાય છે કે એકવાર આ સ્થાપિત થઈ જાય કે કોઈ કપટપૂર્ણ ખોટી રજૂઆત અથવા ઈચ્છાપૂર્વકનું સત્યનું ગોપન થયું છે, જેના કારણે કોઈ વ્યક્તિને કરારમાં પ્રવેશ કરવા પ્રેરણા આપવામાં આવી છે, ત્યારે તેને તે કરારમાંથી મુક્ત અપાવવા બાબતની તેની માંગણીનો એ જવાબ બની શકતો નથી કે યોગ્ય તપાસ દ્વારા તે સત્ય જાણી શક્યો હોત. તેને પોતાના વિરોધકને પ્રત્યુત્તર આપવાનો અધિકાર છે: "ઓછામાં ઓછું તમે, જેઓએ

મને કરારમાં ખેંચવા માટે અસત્ય વાત કહી છે અથવા સત્ય છુપાવ્યું છે, એ કારણસર કે મેં તમારી ન્યાયસંગતતા અને પ્રામાણિકતા પર સંપૂર્ણપણે ભરોસો મૂક્યો હતો, તમે મારી અપૂરતી સાવચેતીનો આક્ષેપ મારી સામે કરી શકતા નથી." સ્મોલ વિ. એટવૂડ (૧) ના કેસમાં લોર્ડ લિન્ડહર્સ્ટના અભિપ્રાય સાથે હું સંપૂર્ણપણે સહમત છું કે "જ્યાં ખરીદીના વિષય બનનાર મિલકતના સ્વરૂપ અને લક્ષણ અંગે એવી રજૂઆતો કરવામાં આવે છે કે જે તે મિલકતના મૂલ્યને અસર કરે છે, અને ત્યારબાદ એવી રજૂઆતો, તે કરનાર પક્ષની જાણ હોવા છતાં, ખોટી અને અસત્ય નીવડે છે, ત્યાં તે રીતે આચરાયેલી છેતરપિંડી માટે નુકસાન વસૂલ કરવા સામાન્ય કાયદાની અદાલતમાં દાવો જાળવવા માટે આધાર ઊભો થાય છે; અને સમતાનાં સિદ્ધાંતો લાગુ કરતી અદાલતમાં, તે જ આધાર પર સ્થાપિત કરારને રદ કરવા માટે પણ આધાર ઊભો થાય છે." અને ડોબેલ વિ. સ્ટીવન્સ (૨) ના કેસમાં, જેનો તેમણે આ સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં અધિકૃત નઝીર તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે, અને જે જાહેર મદિરાગૃહમાં થયેલા વ્યવસાયની રકમ વિષે ખોટી રજૂઆત દ્વારા થયેલી છેતરપિંડીનો દાવો હતો, તેમાં ખરીદદારોને નુકસાન વસૂલ કરવાનો હકદાર માનવામાં આવ્યો હતો, ભલે હિસાબી પુસ્તકો તે મકાનમાં જ હતા અને જો તેણે યોગ્ય સમજ્યું હોત તો તેને તેમની સુધી પહોંચ મળી શકતી હતી.

સમગ્ર મામલાને ધ્યાને લેતાં, મને લાગે છે કે લોર્ડ્સ જસ્ટિસીસનો હુકમનામું ચથાવત્ રાખવું જોઈએ અને ખર્ચ સાથે અપીલ નામંજૂર કરવી જોઈએ.”

ઉપરોક્ત અવલોકનો કોઈપણ પ્રકારની શંકાને અવકાશ રાખતા નથી કે અપીલકર્તાઓ ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા કથનો સાબિત કરવાની તક મેળવવા હકદાર હતા. તેઓ આ સ્થાપિત કરવા હકદાર હતા કે પ્રતિવાદી નં. ૧ અને તેના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રતિનિધિત્વોના આધારે તેમને જાણપૂર્વક પ્રેરિત કરીને વિશાળ મૂડીરોકાણ કરાવવામાં આવ્યા હતા, અને તે પ્રતિનિધિત્વો અનુસંધાને પૂર્ણપણે ખોટા અને કપટપૂર્ણ નીવડ્યા હતા. અપીલકર્તાઓ આ સ્થાપિત કરવાની તક મેળવવા હકદાર હતા કે પ્રતિવાદી નં. ૧ અને તેના પ્રતિનિધિઓ જ્યારે તે પ્રતિનિધિત્વો કરવામાં આવ્યા ત્યારે જ તેમની અસત્યતાથી વાકેફ હતા. અપીલકર્તાઓએ પ્રતિવાદી નં. ૧ દ્વારા કરવામાં આવેલા હકારાત્મક નિવેદનોની વિગતવાર વિગતો આપી છે, જે તેના જ્ઞાન મુજબ કથિત રીતે ખોટા હતા. અપીલકર્તાઓ દ્વારા એવો દાવો પણ કરવામાં આવ્યો છે કે પ્રતિવાદી નં. ૧ અને તેના પ્રતિનિધિઓએ એવા તથ્યો જાણબૂઝીને છુપાવ્યા હતા, જે મહત્વપૂર્ણ હતા અને જાહેર કરવા યોગ્ય હતા, પરંતુ અપીલકર્તાને રૂપિયા ૫૦૦ કરોડની રકમ આગળ ધપાવવા અને ખર્ચવા પ્રપંચપૂર્વક પ્રેરિત કરવા હેતુપૂર્વક દબાવી રાખવામાં આવ્યા હતા. અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, અપીલકર્તાઓ તથા પ્રતિવાદીઓ બન્ને પાસે પોતાના-પોતાના

દષ્ટિકોણના સમર્થનમાં ઘણું કહેવાનું છે. અંતે કયો દષ્ટિકોણ સ્વીકારવાનો તે તો ત્યારે જ નક્કી થઈ શકે જ્યારે પક્ષકારોને અદાલત સમક્ષ સમગ્ર સામગ્રી રજૂ કરવાની તક મળી હોય. આ અદાલતે વારંવાર ઠરાવ્યું છે કે પ્રારંભિક તબક્કે કાર્યવાહીને રદ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ ખૂબ જ મર્યાદિત રીતે, સાવચેતીપૂર્વક અને અત્યંત દુર્લભ કેસોમાં જ કરવો જોઈએ. આ સત્તાનો ઉપયોગ ન્યાયના ઋણરૂપે કરવો છે. આવી સત્તાનો ઉપયોગ ત્યાં કરી શકાય છે જ્યાં ફોજદારી કાર્યવાહી સ્પષ્ટપણે દુર્ભાવનાથી પ્રેરિત હોય અને ગેરહેતુસર દુષ્ટ ઇરાદાથી શરૂ કરવામાં આવી હોય. કાયદેસર ફરિયાદ પક્ષને અવરોધવા માટે આ અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય નથી. હાલના મામલે, પક્ષકારોએ હજી સુધી પોતાના દાવાઓના સમર્થનમાં સમગ્ર સામગ્રી અભિલેખ પર મૂકી નથી. સંકળાયેલા મુદ્દાઓ ખાસ કરીને પક્ષકારો માટે, તેમજ સામાન્ય રીતે વેપાર અને વાણિજ્ય જગત માટે, નોંધપાત્ર મહત્વ ધરાવે છે.

જપ. આવી પરિસ્થિતિમાં, અમારા મત મુજબ, વડી અદાલતે અત્યંત જટિલ વ્યાપારી દસ્તાવેજોની વિગતવાર મૂલવણી કરવામાં અને કોઈ નિશ્ચિત નિષ્કર્ષે પહોંચવામાં પ્રવૃત્ત થવાથી નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ હતું. અમારા મત મુજબ, આ કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરીને વડી અદાલતે પોતાની અધિકારસીમાનો સ્પષ્ટપણે અતિરેક કર્યો હતો. વડી અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે "ફરિયાદમાં સમાવવામાં આવેલા

આક્ષેપોના આધારે ફરિયાદનું સમગ્રરૂપે પરીક્ષણ કરવું પડશે. પરંતુ વિષયમાં ઊંડાણપૂર્વક પ્રવેશવા અથવા તેની સાચાશ તપાસવાનો કોઈ અધિકાર કે અધિકારક્ષેત્ર વડી અદાલતને નથી. આ તબક્કે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપોને તેમના મુખમૂલ્યે સ્વીકારવા પડશે અને તેમની સત્યતા કે અસત્યતાની તપાસ અદાલત દ્વારા કરી શકાશે નહીં." આમ કહીને પણ, વડી અદાલતે આગળ વધીને ચોક્કસપણે તેનો વિપરીત જ કર્યું.

૪૬. તેથી, અમે અપીલ મંજૂર કરીએ છીએ અને બોમ્બે વડી અદાલતનો વિવાદિત ચુકાદો રદ કરીએ છીએ. ખર્ચ અંગે કોઈ આદેશ કરવામાં આવતો નથી.

અપીલ મંજૂર.

The translation of this judgment has been provided by

M/s Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.